

Dovletgeldi MYRADOV

Doktora Öğrencisi, Uluslararası İlişkiler-Uluslararası Politik Ekonomi, Marmara Üniversitesi
dmyradov@yahoo.com
ORCID: 309270333

Çin'in Kalkınma Yaklaşımının Evrimini Anlamak: Hibrit Bir Kalkınma Model İnşası

Öz: Çin 1978 yılında geniş çaplı ekonomik reformlara başlamıştır. O zamandan beri Çin ekonomisi aralıksız ve yüksek oranda büyümektedir. Çin 40 yıl önce dünyanın en fakir ülkeleri arasında yer alırken, günümüzde yüksek orta gelirli ülkelerden biri haline gelmiştir. Çin'in bu kadar kısa sürede böyle büyük başarıyı nasıl elde ettiği dünya genelinde tartışma konusudur. Neoliberaler Çin'in neoliberal ekonomi politikalarını uygulaması sayesinde kalkındığını öne sürerken, Kalkımcı Devlet iktisatçıları ise Çin'in komşu Asya ülkelerinin kalkınma modelini izlediğini ve bu sayede kalkındığını öne sürmektedirler. Diğer taraftan ise 2000'li yılların başlarına Post Washington Konsensüsü ortaya çıkmış ve bu Konsensüsün önde gelen temsilcileri Çin'in Post Washington Konsensüsün ekonomi politikalarını uyguladığını savunmaktadırlar. Bunların dışında Pekin Konsensüsü terimini oluşturan Ramo ise Çin'in diğer kalkınma modellerinden bağımsız olarak kendine has bir model izlediğini öne sürmektedir. Bu çalışma Çin'in reform başlangıcından beri hangi kalkınma modellerinin hangi ekonomi politikalarını izlediğini tespit etmeye ve bunları anlamaya çalışmaktadır. Bunun

için öncelikle Washington Konsensüsü, Kalkımcı Devlet ve Post Washington Konsensüslerinin temel argümanlarını, varsayımlarını ve önerdiği ekonomi politikalarını incelemektedir. Sonrasında ise Çin'in bunlardan hangi zaman diliminde hangilerini ne derecede uyguladığını ve hangilerini uygulamadığını örnekleri ile anlatmaktadır. Ayrıca Çin'in uyguladığı ekonomi politikaları ile bu kalkınma modellerinin önerdiği ekonomi politikaları arasındaki benzerlikler ve farkları da anlatmaktadır. Bu makalenin bulgularına göre Çin hiçbir Konsensüs veya kalkınma modelini tamamıyla uygulamamıştır. Farklı zaman dilimlerinde farklı kalkınma modellerinden kendine uygun gördüğü ekonomi politikalarını seçmiştir. Tüm bunların sonucunda ise Çin kendine has eklektik, inovatif, esnek ve pragmatik bir hibrit kalkınma modelini oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çin, Kalkınma, Washington Konsensüsü, Pekin Konsensüsü, Kalkımcı Devlet

İlgili makale "Araştırma ve Yayın Etiğine" uygun olarak hazırlanmıştır.

Tür: Araştırma Makalesi

Makale Gönderim/Kabul Tarihleri: 29.01.2021/05.05.2021

Kaynak Gösterim: Myradov, Dovletgeldi. 2021. "Çin'in Kalkınma Yaklaşımının Evrimini Anlamak: Hibrit Bir Kalkınma Model İnşası" *DSJOURNAL* 2 (1) (Haziran): 53-78

Dovletgeldi MYRADOV

Ph.D. Student, International Relations-International Political Economy, Marmara University
dmyradov@yahoo.com
ORCID: 309270333

Understanding the Evolution of China's Development Approach: Building a Hybrid Development Model

Abstract: In 1978 China started large-scale economic reforms and since then its economy has been growing without interruption at high rates. Before 40 years China was one of the poorest countries in the World, but today it is a high middle-income country. It is widely discussed that how did China achieve such success in such a short time. While neoliberals argue that China developed thanks to neoliberal economic policies, representatives of the Developmental State argue that China followed the development model of the neighboring East Asian states and developed thanks to it. On the other hand, in the early 2000s Post Washington Consensus emerged and representatives of this Consensus argue that China followed prescriptions of this development model. Apart from these, Ramo who coined the term Beijing Consensus argues that China didn't follow any other development models, but created its own one. This article tries to figure out and understand which economic policies of which development models has China followed since the beginning of its economic reforms. To do this, the first basic assumptions and arguments of Washington Consensus, Post Washington Consensus, and Developmental State are introduced. Afterward, it is described with examples which of these assumptions and arguments were applied to what extend or not applied at all by China. This article also describes similarities and differences between the policies applied by China and those proposed by the aforementioned development models. The findings of this article show that China didn't apply economic policies of any Consensus or development models fully. It applied different economic policies of different development models, which were suitable for its needs in different periods. As a result of this, China developed an eclectic, innovative, flexible and pragmatic hybrid model, which is unique to itself.

Keywords: *China, Development Model, Washington Consensus, Beijing Consensus, Developmental State*

The related article has been prepared in accordance with "Research and Publication Ethics".

Genre: Research Article

Article Submission/Approval Dates: 29.01.2021/05.05.2021

To Cite: Myradov, Dovletgeldi. 2021. "Çin'in Kalkınma Yaklaşımının Evrimini Anlamak: Hibrit Bir Kalkınma Model İnşası" *DSJOURNAL* 2 (1) (June): 53-

Çin'in Hibrit Kalkınma Modelini Anlamak

1978 yılında dünyanın en fakir ülkelerinden biri olan Çin, aynı yıl Deng Xiaoping öncülüğünde başlatılan geniş çaplı ekonomik reformlar sayesinde dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi haline gelmiştir. Çin uzun süre çift haneli rakamlarla büyümüştür. COVID-19 sebebiyle 2020 yılında dünyada çoğu ülke ekonomileri küçülürken, düşük oranda da olsa büyümeyi başarabilen bir ekonomi olmuştur. Ekonomi reformları sayesinde Çin yaklaşık 800 milyon vatandaşını fakirlikten kurtarmıştır. 2019 verileri ile kişi başı nominal 10.261 dolar milli gelir ile yüksek orta gelirli ülkeler grubunda yer almaktadır. Birçok uzmanın tahminine göre Çin önümüzdeki yıllarda da ortalama yıllık %5 oranında büyümeye devam edecektir ve orta gelir tuzağına takılmadan, yüksek gelirli ülkeler grubuna dâhil olabilen çok az sayılı ülkelere biri olacaktır. Peki, Çin böyle uzun süreli yüksek oranlarda, sürdürülebilir büyümeyi nasıl başardı?

Çin'in kalkınma modelini açıklamak için tek bir Konsensüs veya Kalkınma Modeli yeterli değildir. Çünkü Çin reformlarına başladığı ilk günden itibaren bazı neoliberal politikaları uyguladığı gibi, ekonomik kalkınmada büyük başarılar elde eden komşu Asya ülkelerinin uyguladığı Kalkınmacı Devlet (KD) politikalarını da uygulamıştır. Bunların dışında daha önce dünyanın hiçbir yerinde uygulanmamış ve tamamen kendilerine has olan yeni ekonomi politikalarını da uygulamaya başlamıştır. Çin'in kendine has uyguladığı politikaların toplamını birçok ekonomist "Pekin Konsensüsü" (PK) olarak adlandırmaktadır. 1978'lerde reformlara başlayan Çin, uyguladığı reform politikalarında da çok seçici ve dikkatli davranmıştır. Reformları Washington Konsensüs'ün (WK) önerdiği gibi tek seferde "Big Bang" veya "Şok Terapi" şeklinde değil, aksine aşama aşama uygulamayı tercih etmiştir (Williamson 2012, 6). Önce kolay reformları uygulayan Çin, daha karmaşık olanları ise sonraki aşamalarda hayata geçiriyordu. Çin'in kalkınma modelinde deneme ve inovasyon her zaman ön plandadır. (Qasem, Van Dongen, ve de Ridder 2011, 2). Çin yöneticileri çoğu reform politikalarını ülke genelinde uygulamadan önce belli bölgelerde deneyip bunların sonucuna göre sonradan ülke genelinde uygulamışlardır. Bu sebeple, deneyselcilik Çin'in reform politikalarında önemli rol oynamıştır. Bu durumu Çin'in reform lideri Deng Xiaoping'in "Taşları hissederek nehri geçmek" sözlerinden daha da iyi anlayabiliriz (Keo 2020, 41).

Çin'in reform süreci aşamasında seçicilik, deneyselcilik (Kennedy 2010, 475) ve aşamacılığın yanı sıra pragmatizm de büyük rol oynamıştır. Deng Xiaoping'in "Kedi fareyi yakaladığı sürece siyah veya beyaz olması önemli değildir" sözleri Çin pragmatizmini anlamamıza yardımcı olacaktır (Garnaut, Song, ve Fang 2018, 107). Reformların başlamasından bu yana Çin, herhangi bir ideolojiye göre hareket etmemiştir. Yabancı ülkelerin politikalarını olduğu gibi değil, Çin'e göre lokalleştirerek, uygulamıştır (Li, Brødsgaard, ve Jacobsen 2010, 301). Ekonomi politikalarının seçimine oldukça esnek yaklaşmıştır öyle ki bir politikayı katı bir şekilde savunmamış veya uygulamamıştır çünkü önemli olan uyguladığı ekonomi politikalarının ekonominin büyümesine katkıda bulunmasıydı. Bu sebeple çeşitli yaklaşım, teori ve konsensüslere açık olmuş ve Çin'de en iyi sonuç veren politikaları ise uygulamıştır. Çin'in uyguladığı politikalara o dönemde diğer ülkelerde de uygulanan pozitif veya negatif sonuçlar doğuran diğer yaklaşımlar da Çin yöneticileri tarafından dikkatle takip edilmiştir. Dışarıda hâkim olan iktisadi kalkınma yaklaşımları da belli bir düzeyde Çin'in uyguladığı ekonomi politikaları üzerinde etkisi olmuştur.

Uluslararası Politik Ekonomide Konsensüs Dönemleri ve Çin

1970 ve 1980'li yılların başlarında devletin makroekonomide aktif rol oynadığı Kalkınmacı Devlet Modeli ön plandayken, 80'li yılların ikinci yarısından itibaren ve 1990'lı yıllarda devletin ekonomide daha az rol oynadığı Washington Konsensüsü veya Neoliberal politikalar ön planda olmuştur. 90'lı yıllarda Washington Konsensüsünün birçok ülkede ekonomik ve finansal krize yol açması sebebiyle sert bir şekilde eleştirilmiştir. (Krogstad 2007, 76). 2000'li yıllar itibariyle ise Washington Konsensüsünün eksiklerini tamamlayan ve devletin ekonomideki rolünün önemini vurgulayan Post Washington Konsensüsü ön plana çıkmaya başlamıştır. 2008 senesinde gerçekleşen Batı kaynaklı küresel çapta meydana gelen finansal krizin ardından, Batı'nın gelişmiş ülkelerinin önerdiği neoliberal ekonomi politikalarına güven azalmıştır ve bu politikalar sorgulanmaya başlamıştır (Lee ve Mathews 2010, 86). 2009 senesi itibariyle Pekin Konsensüsü dikkatleri üzerine çekerek ön plana çıkmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ise, artık gelişmiş ülkelerin önerdiği politikalar değil, kendileri gibi gelişmekte olan ve bu model sayesinde 40 yıldır yüksek oranlarda aralıksız büyüyen Çin'in Pekin Konsensüsü daha çekici gelmeye başlamıştır (Li, Brødsgaard, ve Jacobsen 2010, 299).

Washington Konsensüsü

İlk olarak 1989 yılında İngiliz ekonomist John Williamson 'Washington Konsensüs (WK)' terimini dile getirmiştir. İsminde Washington kelimesinin geçmesinin temel sebebi olarak Washington'a yerleşen; IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazinesi gibi ekonomi politikalarında etkin rol alan kurumların yer alması gösterilmiştir. 80'li yıllarda ekonomik veya finansal kriz yaşamış gelişmekte olan ülkelere, özellikle Latin Amerika ülkelerine, verilecek kredi karşılığında Bretton Woods kurumları tarafından WK politikalarının uygulanması istenmiştir. Bu politikaların amacı ekonomide devletin rolünü büyük oranda kısıtlamak ve piyasanın gücünü arttıran yapısal reformları uygulamaktır.

Bu neoliberal reformlar sırasıyla; Hükümetin az borçlanması, bütçe açığını azaltmak veya önlemesi, kamu harcamalarını sağlık sektörü ve temel eğitim gibi uzun vadede ekonomiye katkı sağlayacak sektörlerle yönlendirilmesi, vergi reformu, faiz oranlarını piyasanın belirlemesinin sağlanması, dalgalı kur rejimine geçip, rekabetçi kur oranının oluşturulması, serbest ticaret rejimine geçilmesi, Doğrudan Yabancı Yatırımının (DYY) önünün açılmasıdır (Williamson 2000, 252).

90'lı yılların başlarında Komünizm dönemini geride bırakan Doğu Avrupa ülkeleri, Eski Sovyet Cumhuriyetlerinden birkaçı ve krizlerle boğuşan Latin Amerika ülkeleri WK'nin önerdiği bu on reformu uygulamıştır. Bu ülkelerin çoğunda kısa vadede hızlı ekonomik büyüme yaşanmış olsa dahi, bu büyüme sürdürülebilir olmamıştır. Sonuç itibariyle WK reçetesi daha yavaş büyüyen ekonomiye, yüksek enflasyona ve yüksek gelir adaletsizliğine yol açmıştır. Ülkelerin mevcut üretimlerinde gerileme kaydedilmiş ve birçok fabrikanın kapanmasına yol açmıştır. Bu durumun en büyük sebebi; ticari engellerin kaldırılması nedeniyle, gelişmekte olan ülkelerin fabrikalarının, gelişen ülkelerin otomatik hatlarda yaptığı verimli ve daha ucuza ürettiği ürünler ile rekabet edememesi gösterilmektedir.

Bunların dışında, sert eleştirilere yol açan diğer neden, WK'nin esnek olmayan politikalarının her ülkeye aynı şekilde (Qasem, Van Dongen, ve de Ridder 2011, 2) uygulanması istenmesidir (Ferchen 2013, 411). Çünkü her ülkenin farklı ekonomi politikalarına ihtiyacı vardır ve aynı politika farklı ülkelerde uygulandığında değişik sonuçlar doğurabilmektedir. Bunlar göz önüne alındığında, WK'yi eleştiren ekonomistler her ülkenin özgün (unique) olduğunu belirterek, ekonomi politikalarının bu doğrultuda uygulanması gerektiğini savunmaktadır.

Çoğu uzman WK'nin en güçlü ve etkili olduğu yılların 80-90'lı yıllar olduğunu savunmaktadır. Ancak, bazı uzmanlar 2000'li yılların başlarında etkisinin önemli oranda azaldığını, bazıları ise 2008 küresel finansal krizine kadar devam ettiğini belirtmektedir. Fakat kriz sonrasında devletin ekonomideki rolünün yeniden vurgulanmaya başlamasıyla beraber artık WK'nin öldüğünü bile öne süren uzmanlar olmuştur (Painter 2009). 2008 küresel finansal krizi gelişmekte olan ülkelerin Batı merkezli gelişim modeline olan güvenini sarsmıştır. Pekin Konsensüsü gibi alternatif modeller ise daha fazla ilgi çekmeye başlamıştır (Williamson 2012, 3). Hatta o zamanın Brezilya Devlet Başkanı Lula: "Bu krizin sebebi beyaz tenli ve mavi gözlü insanlardır" diye Batıyı suçlamıştır (Grice 2009).

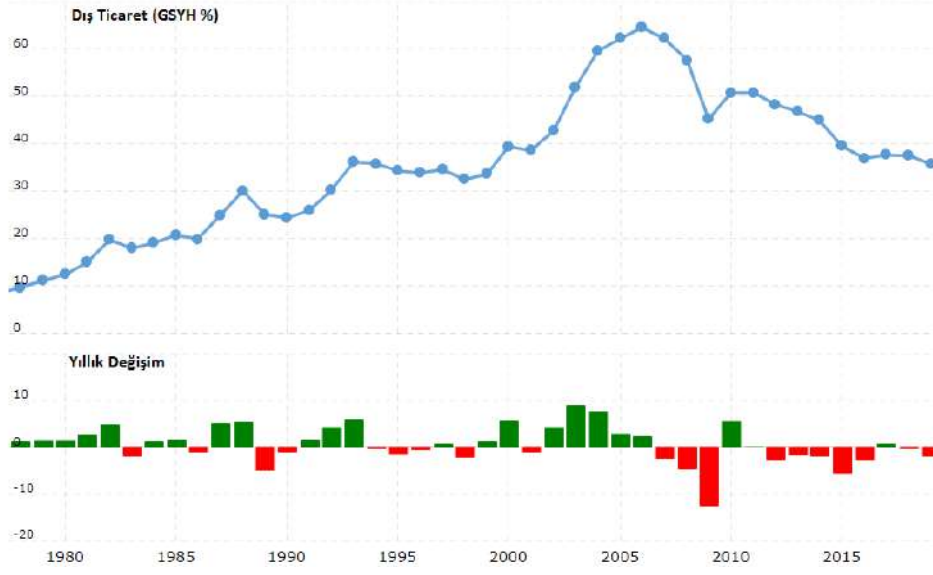
Çin 1978 yılında reformlara başladığında WK daha dünyaya duyurulmamış olsa dahi içeriğini oluşturan neoliberal ekonomi politikaları çoğu ülkede uygulanmakta idi. Hatta bazı uzmanlar tarafından 1970'li yıllarda Neoliberalizmin Keynesçiliğin yerine geçmeye başladığına vurgu yapılarak, WK'nin başlangıç yılının yaklaşık 80'li yılların başı olduğu savunulmaktadır. Dani Rodrik'e göre, "Çin ve Hindistan serbest piyasa politikalarını sınırlı bir şekilde uygulamıştır. Genel olarak bu iki ülkenin uyguladığı ekonomi politikaları WK'nin önerdiği reçetenin tam tersidir. İki ülke de ticaret konusunda korumacı bir politika izlemiş ve özelleştirme yapmadan, geniş kapsamlı sanayi politika planlaması yapmış ve 90'lı yıllar boyunca belirsiz finansal politikalar uygulamışlardır. Eğer bu iki ülke uyguladığı politikalar sebebiyle başarısız olsalardı, o zaman WK politikaları için güçlü bir destek olurlardı. Fakat bu iki ülke başarılı olmuşlardır" (Rodrik 2006, 975).

Çin'in WK'nin önerdiği 10 ekonomi politikası dikkate alındığı zaman; bu politikalarından bazılarını tam, bazılarını kısmen, bazılarını ise hiç uygulamadığını görebiliriz. McKinnon'a göre Çin WK reçetesinde önerilen) bütçe açığının azaltılması, kamu harcamalarının sağlık ve eğitim gibi sektörlere yönlendirilmesi ve vergi reformu gibi ekonomi politikalarını tam uygulamıştır. GSYH'nin hızla büyümesi ve hızla artan geliri sayesinde Çin sağlık sektörüne ve eğitime büyük yatırımlar yapmıştır. Bu sayede eğitime katılım ve okuma yazma oranlarında önemli artışlar kaydedilmiştir. Çin'de 1982 yılında okuma yazma oranı %65 civarı iken 2018 yılında yaklaşık %96,8'e kadar yükselmiştir (Knoema 2020). Sağlık sektörünün gelişmesi sayesinde ise Çinlilerin ortalama ömrü 70'li senelerde 60 iken 2018 yılında 76,7 yaşına kadar yükselmiştir (Dünya Bankası 2020). Vergi reformu ile beraber vergi tabanı yayılmış ve vergi oranı %17 olarak belirlenmiştir. Bu sayede hükümet yüksek gelir elde etmiştir. Vergi gelirleri merkezi ve yerel hükümetler arasında paylaşılmaktadır (McKinnon 2010, 503).

WK'nin reçetesinde yer alan "faiz oranlarını piyasanın belirlemesinin sağlanması" ve "dalgalı kura geçip, rekabetçi kur oranının oluşturulması" politikaları konusunda Çin'in WK reçetesine tam uyduğu söylenemez. Çünkü devlet faiz ve döviz oranlarını kontrol etmektedir. Çin Hükümeti, bunları belirlemek için piyasa şartlarını göz önüne alarak, bu iki oranı kendi haline bırakmamış, kontrol etmiştir. Çin'in döviz politikası birçok ekonomistlerce liberal olmamakla eleştirilmektedir. Çin bazı durumlarda ihracatı arttırmak için bilinçli bir şekilde kuru manipüle ederek, yuan'ı devalüe etmekle de suçlanmaktadır (Swanson, Stevenson ve Smialek 2019). Çin 2015 yılında dalgalı kur rejimine geçmek için denemelere başlamıştır.

Çin WK'nin önerdiği "serbest ticaret rejimine geçmek" politikasını da tamamen uygulamamıştır. Çin dış ticaret konusunda büyük reformlar gerçekleştirmiştir. 1978 yılında dış ticaretin GSYH'sine oranı sadece %8 iken 2006 yılında bu oran yaklaşık %65'e kadar yükseldiğini görmekteyiz. 2019 yılında ise bu oran %35,68 olarak gerçekleşmiştir. Çin günümüzde dünyanın en çok ticaret yapan ülkesi haline gelmiştir. 2018 yılında toplam dış ticaret hacmi yaklaşık 4,62 trilyon ABD dolarıdır. Bunun 2,494 trilyon doları ise ihracat olup, ticaret fazlası yaklaşık 360 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Dünya Bankası 2019). Çin günümüzde dünyada ihracatta birinci, ithalatta ise ABD'den sonra ikincidir. Fakat Çin

ihracata dayalı büyüme politikasını takip ettiği için korumacılık ticari politikasının bir kısmı haline gelmiştir.

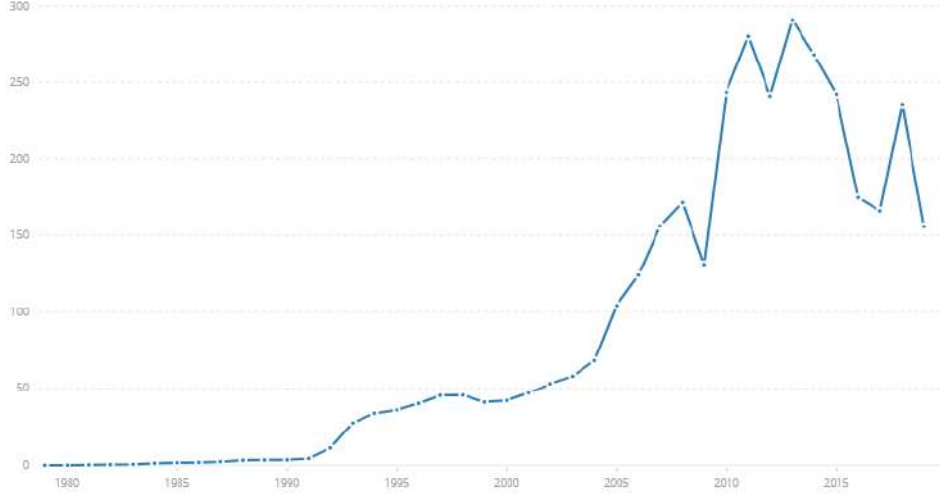

Grafik 1: 1978-2019 yılları arası Çin dış ticaretinin GSYH'sine oranı.

Kaynak: (Macrotrends 2020.)

“Doğrudan Yabancı Yatırımın (DYY) önünü açmak” konusunda WK'nin önerdiği kadar olmasa da büyük oranda uygulamıştır. Özellikle reformun ilk yıllarında Çin DYY'ye çok büyük önem vermiştir. DYY sayesinde Çin'e sermaye ve teknoloji gelmeye başlamıştır. Çin'de milyonlarca yeni iş yeri ortaya çıkmış ve DYY sanayileşmeyi hızlandırmıştır. Reformun ilk yıllarında DYY'nin oranı Çin'in toplam GSYH oranında önemli bir miktar oluşturuyordu. Son yıllarda Çin'in ekonomisinin hızla büyümesi sebebiyle DYY'nin GSYH'deki payı azalmıştır. Çin yabancı yatırımcıları çekmek için Özel Ekonomik Bölgeler (ÖEB) (Special Economic Zones) oluşturmuştur.

1982 yılında sadece 430 milyon dolarlık DYY çekebilen Çin, 2019 yılında yaklaşık 141 milyar dolarlık DYY ile ABD'den sonra dünyada en çok DYY çeken ikinci ülke olmuştur. 2019 yılı itibarıyla Çin'in toplam DYY stoku ise 1,769 trilyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir (Santander Trade Markets 2021). 2014 senesinde ise Çin 268 milyar dolarlık miktar ile dünyada en çok DYY çekebilen ülke olmuştur. 1982 yılında DYY'nin Çin'in GHSY'sine oranı %0,2 iken, bu oran 1993 yılında %6,1'e kadar yükselmiştir, 2019 yılında ise bu oran yaklaşık %1 olarak gerçekleşmiştir (Dünya Bankası 2021). Dünyada iş yapma kolaylığı sıralamasında Çin 2019 yılında 190 ülke arasında 31. sırada yer almıştır. Daha 2017 yılında Çin 78. sıradaydı. Çin son iki senedir yaptığı geniş çaplı reformlar sayesinde İş Yapma Kolaylığı sıralamasında en iyi performans sergileyen ilk 10 ülkeden biri olmayı başarabilmiştir (Dünya Bankası 2019).

Grafik 2: 1982-2019 yılları arası Çin'e DYY akışı.

Kaynak: (Dünya Bankası 2020.)

WK'nin bir diğer önerisi olan "Kamu şirketlerini özelleştirmek" konusunda Çin büyük adımlar atsa da kamu şirketlerinin (State Owned Enterprises-SOEs) en büyükleri hâlâ devletin bünyesindedir. Özellikle telekomünikasyon, ulaşım ve enerji şirketleri devletin kontrolündedir. Çin kamu şirketlerinin verimliliğini arttırmak için onları özel şirketler gibi kurumsallaştırıp, çeşitli teşvikler ile kârlılığını yüksek oranda arttırmıştır (McKinnon 2010, 504). Çin en büyük 1.000 kamu şirketine destek verip, büyümelerini sağlarken, geri kalan 117.000 kamu şirketini özelleştirip, kendi kaderlerine bırakmıştır (The Economist 1997). Ayrıca Çin ilk özelleştirmeyi reformun ilk yılı olan 1978 yılında tarım sektöründe gerçekleştirmiştir. Çin kolektif üretim politikasından vazgeçmiş ve çiftçilere aileleri ile işletmeleri ve üretimi arttırmaları için tarım yerleri vermiştir. Bunun karşılığında çiftçi belli bir kotayı devletin belirlediği fiyattan sattıktan sonra fazla üretim yaparak kotayı tamamladığı takdirde sonradan ürettiği ürünleri serbest piyasa değerinden satabilmekteydi. Bu teşvik sayesinde tarım üretimi hızla artmıştır. Özellikle kırsal alandaki özelleştirmelerin Çin'in hızlı bir şekilde kalkınmasına büyük katkıları olmuştur (Huang 2011, 6).

"Deregülasyon" konusunda Çin'de önemli ilerlemeler sağlanmış olsa da büyük oranda birçok sektörün fiyatları devlet kontrolündedir. Bu duruma örnek olarak ulaşım, enerji ve telekomünikasyon sektörlerindeki fiyatlar verilebilir. Fakat son senelerde Çin'in birçok sektörde aşama aşama deregülasyon yaptığı gözlemlenmektedir. Reformun ilk yıllarında tarım ürünleri dâhil birçok ürünün fiyatı devlet kontrolünde sabit tutulmaktaydı, ancak her geçen yıl Çin ekonomisi piyasa gücünü artırarak fiyatları serbestleştirmektedir. Çin'in deregülasyon konusunda yavaş adımlar atmasının sebebi özellikle üreticilerin ve tüketicilerin hızlı deregülasyonun beraberinde getireceği düzenlemelere adapte olup olamamaları gibi kaygılarıdır (Garnaut, Song, ve Fang 2018, 101). Fiyatların dışında Çin'de bankacılık, finans sektörü ve sermaye hareketi de devletin kontrolündedir. Ayrıca yabancı firmaların Çin pazarına girişi ve çıkışı konusunda da son yıllarda gelişme sağlanmıştır.

WK reçetesinde yer alan bir diğer ekonomi politika ise "Mülkiyet Haklarının Korunmasıdır". Mülkiyet hakları Çin'de uzun zamandır tartışılan sorunlardan biridir. 1949 kurulan Komünist rejim Çin'de mülkleri hızla kamulaştırmaya başlamıştır. Kapitalistler ve toprak ağalarını da "Kültürel Devrim" ile beraber büyük oranda azaltmıştır. 1978 yılında tarım toprakları dâhil her şey devletin kontrolünde idi. Reform ile beraber Çin'de yavaş yavaş özel mülkiyet hakları gelişmeye başlamıştır. Birçok araştırma zayıf mülkiyet hakları yatırım ve üretkenliğin önündeki

büyük engel olduğunu ispat etmiştir. Bu sebepler dikkate alınarak 2016 yılında Çin Komünist Partisinin Merkez Komitesi ve Devlet Konseyi: “İnsanların refah güvenliği hissini arttırmak, sosyal güveni arttırmak, olumlu beklentileri teşvik etmek ve çeşitli ekonomik kuruluşlar tarafından girişimcilik ve inovasyon için itici gücü arttırmak” konusunda mülkiyet haklarını destekleyen genel kurallar yayınlamıştır (Sara 2016).

Huang'a göre iki farklı Çin kalkınma modeli vardır: İlki 80'li yıllarda WK'nin önerdiği özel girişimcilik, finansal reformlar ve siyasi açılım gibi çoğu politikaları uygulayan piyasa odaklı Çin, diğer model ise 90'lardan itibaren daha devlet merkezli politikalar izleyen Çin'dir. Kennedy'ye göre ise Çin WK'nin önerdiği 10 politikanın 8'ini uygulamıştır. Mali disiplin ve aşırı rekabetçi olması sebebi ile eleştirilse de, rekabetçi döviz kurunu korumak, ticareti ve doğrudan yabancı yatırımını serbestleştirmek gibi birkaç maddeye sadık kalmıştır. Kaynakların verimsiz alanlardan kamu mallarına yönlendirilmesi, vergi tabanının yayılması, piyasaya girişi kolaylaştırmak ve mülkiyet haklarının korunmasının güçlendirilmesi gibi maddelerde ise aşama aşama ilerleme kaydetmiştir. Faiz oranlarının serbestleştirilmesi ve özelleştirme konusundaysa, yeterince ilerleme kaydedememiştir. 90'lı yıllardan itibaren kamu şirketlerinin belli oranını özelleştirmiştir. Genel olarak Çin'in kalkınma için izlediği ekonomi politikaları WK'nin bazı prensipleri ile örtüşse de WK'nin ideallerinden uzak kalmıştır (Kennedy 2010, 470).

Çin Washington Konsensüs veya Neoliberal politikaları hiç uygulamadan sadece Doğu Asya Kalkınmacı Devlet politikalarını veya sadece Pekin Konsensüs politikalarını uygulayıp büyüdü demek yanlıştır. Çin özellikle ilk yıllarda birçok Neoliberal politikaları ve WK'nin önerdiği 10 maddelik reçetenin bazılarını tamamen uygun politikalar izlerken, bazı politikalarına ise kısmen uygun politikalar izlemiştir. Aşağıdaki Tablo 1'de Çin'in WK'nin önerdiği 10 prensibin hangisini ne derece uyguladığı özetlenmiştir.

Tablo 1: WK'nin 10 politikası Çin'de ne derece uygulandı.¹

No	WK' Politikasının ismi	Çin'de uygulanma derecesi
1	Bütçe açığını azaltmak veya önlemek.	+++
2	Kamu harcamalarını yönlendirmek	+++
3	Vergi reformu	+++
4	Faiz oranlarını piyasanın belirlemesini sağlamak	++
5	Dalgalı kura geçip, rekabetçi kur oranını sağlamak	++
6	Serbest ticaret rejimine geçmek	++
7	Doğrudan Yabancı Yatırımın (DYY) önünü açmak	+++
8	Kamu şirketlerini özelleştirmek	++
9	Deregülasyon	++
10	Mülkiyet Haklarının korunması.	++

Kaynak: (Yazarın kendi çalışması 2019)

¹ + = hiç uygulanmadı veya çok zayıf; ++ = kısmen uygulandı; +++ = tam veya yüksek oranda uygulandı.

Post-Washington Konsensüsü

2000'li yılların başlarında WK ciddi eleştiriler almaya başlamıştır. WK politikasının uygulandığı ülkelerde oluşan önemli gelir eşitsizliği, artan fakirlik, yolsuzluk ve enflasyon nedeniyle popülerliğini önemli ölçüde yitirmiştir. Yapısal Uyum Programlarının uygulandığı ülkeler yavaş büyümüş veya uzun yıllar resesyonda kalmışlardır. Bu reformların uygulandığı ülkelerde reel maaşlarda gerileme ve para birimlerinde devalüasyonlar gözlemlenmiştir. WK reçetesinin uygulama aşamasında veya sonrasında yapılan ihmâl ve hataların önlenmesine ek olarak eksikliklerinin tamamlanması için yeni kalkınma modeli olan Post Washington Konsensüsü (PWK) ortaya çıkmıştır.

PWK'nin WK'den temel farkı WK'nin piyasa gücünü arttırarak daha fazla serbestleşmeye önem verirken, PWK'nin bu durumun tam zıddını iddia etmektedir. Yani piyasanın sınırlılıklarının ve devletin ekonomideki rolünün öneminin altını çizmektedir. Örnek olarak ise devletin ekonomiye aktif olarak müdahale ettiği Doğu Asya ülkeleri gösterilmektedir (Stiglitz 2004, 2). Stiglitz'e göre devlet piyasayı tamamlayarak, piyasanın daha iyi çalışması için müdahalelerde bulunmalı ve piyasanın başarısızlıklarını düzeltmelidir (Stiglitz 1998, 25). PWK için sadece ekonomik büyüme önemli değildir, önemli olan sürdürülebilir, eşitlikçi ve demokratik büyümedir buna ek olarak, halkın refahının artması da ön plandadır. Fakirliğin azaltılması ve enflasyon ile mücadele ise PWK'nin dikkat çektiği diğer önemli politikalarındandır. Firmalar arası rekabet piyasa ekonomisinin verimliliği açısından önemlidir. Ayrıca bir ekonomide rekabetin olması kalkınma için çok önemli bir faktördür (Stiglitz 1998, 5).

Devlet, kurumları ile piyasayı regüle edebilmektedir. Bunun için ise kurumsal reform ve verimli/efektif yönetim gerekmektedir. Serbest piyasa reformlarını güçlü kurum ve yönetim olmadan başarılı bir şekilde gerçekleştirmek imkânsızdır. Kurumların şeffaflığı ve hesap verebilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Güçlü kurumlar başka ülkelerden kopyalanarak değil, her ülkenin kendi siyasi, sosyal ve kültürel gerçekleri göz önüne alınarak oluşturulmaktadır. (Birdsall ve Fukuyama 2011, 4). Ayrıca verimli kurumlar, şeffaf ekonomi ve hukukun düzgün çalışmasını sağladığı için ortadan belirsizlikleri de kaldırmaktadır. Bu sebeple hem yerli hem de yabancı yatırımcılar rahatlıkla yatırım yapabilmektedir.

Stiglitz'e göre teknoloji ve bilgi olmadan gelişmekte olan ülkeler kalkınamaz. Ar-Ge yatırımları bir ülkenin gelişmesi, yeni ürünlerin keşfedilmesi veya var olan ürünlerin daha da geliştirilmesine büyük katkı sağlamaktadır. Teknoloji üretkenliği ve verimliliği de önemli oranda arttırmaktadır. Eğer teknolojinin gelişimi piyasanın kendi haline bırakılırsa o zaman bu alanda ilerleme kaydetmek zorlaşmaktadır. Bu durumun asıl sebebi Ar-Ge yatırımlarının çok fazla riski içinde barındırması ve getirisinin her zaman olumlu olmamasıdır, bu nedenden dolayı devlet aktif rol üstlenmelidir veya gelişmiş ülkelerden teknoloji transferleri yapılmalıdır. Bazı durumlarda ise sıfırdan Ar-Ge geliştirmek yerine doğrudan teknoloji transferi yapmak daha olumlu sonuçlar verebilmektedir (Stiglitz 1998, 26).

Özelleştirmeye WK'de olduğu gibi PWK de önem vermektedir. Fakat bu politikayı uygulama konusunda WK ve PWK arasında önemli farklılıklar mevcuttur. WK'ye göre özelleştirme devletin üzerindeki yükü kaldırıp, bütçe masraflarını azaltmak ve devlet için ek gelir elde etmektir. Ayrıca WK'ye göre devlet kontrolündeki şirketler verimsizdirler, bundan dolayı verimli çalışmaları ve üretkenliğin arttırılması için özelleştirilmesi şarttır. PWK'ye göre ise özelleştirme yapılmalıdır, fakat hemen değil kademe kademe yapılmalıdır. Özelleştirme yapılmadan önce ise güçlü ve kapasiteli kurumlar gerekmektedir. PWK'ye göre özelleştirmelerin şeffaf ve adil bir ortamda rekabet içinde yapılması çok önemlidir. Ayrıca bir

şirketin özelleştirilmesi onun verimli ve üretken olacağı anlamına gelmemektedir çünkü bu verimliliği ve üretkenliği sağlayacak kurumlar gerekmektedir (Öniş ve Şenses 2005, 276).

PWK'de sadece ekonomi değil ekonomi dışı sosyal faktörler de önemlidir. Beşeri sermayenin geliştirilmesi PWK'nin önem verdiği politikalarından birisidir. Bunun için ise devlet halkına kaliteli eğitim ve sağlık hizmetleri sunabilmelidir. PWK teknolojiye ve yüksek katma değerli ürünler üretecek sanayiye de önem verdiği için, bu sektörlerde çalışabilecek iyi eğitim almış bireyler olmadan ilerleme kaydetmek imkânsızdır (Stiglitz 1998, 25). Ayrıca sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma için de eğitim en önemli faktördür. Japonya, Güney Kore, Tayvan ve Singapur gibi yakın tarihte yüksek gelir grubuna girmiş bu ekonomilerin ortak özellikleri eğitime çok önem vermeleridir.

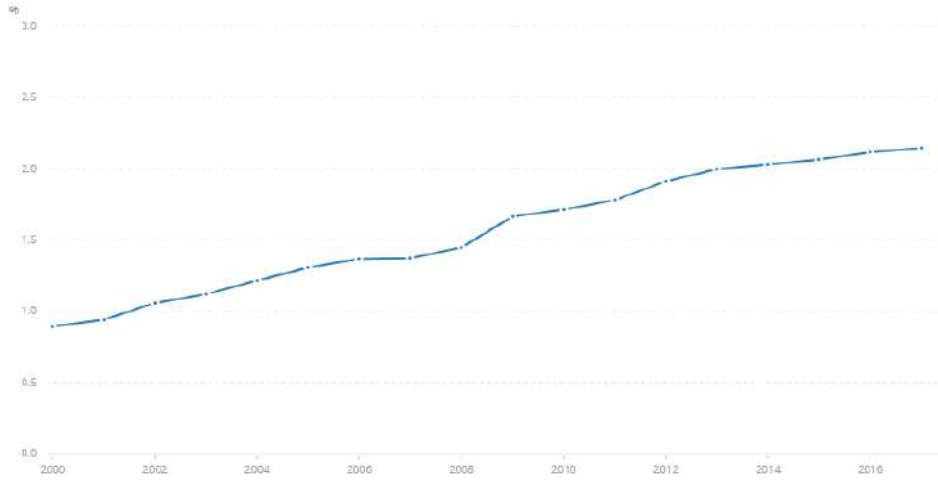
Fiziksel altyapı yatırımları PWK'de diğer önemli prensiplerden biridir. Özellikle yollar, limanlar ve enerji hatları başta gelmektedir. Altyapılar üretime yönelik olmak zorundadırlar. Fakirliğin azaltılması PWK'nin önem verdiği diğer önemli politikalarından biridir (Hayami 2003, 44) ve bu sebeple fakir insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması için su, elektrik, doğalgaz ve buna benzer diğer fiziksel altyapı yatırımlarının yapılmasına önem vermektedir. Ayrıca altyapı yatırımlarının fakirliğin azaltılmasında büyük katkıları vardır. 90'lı yılların ikinci yarısında küreselleşmeye karşı olan ve çevreci Sivil Toplum Kuruluşları ortaya çıkmaya başlamışlardır. Bu STK'ların örgütlenmeleri daha da güçlenerek, 2000'li yılların başlarına daha etkili olmaya başlamışlardır. Bu sebeplerden dolayı PWK de çevrenin korunması gerekliliğinin altını çizmeye başlamıştır (Stiglitz 1998, 24).

Williamson'a göre ise PWK'yı WK'dan ayıran farklı sıralaması şu şekildedir: PWK, ekonomiyi ve enflasyonu stabilize etmeyi hedeflemektedir, finansal sektörü serbestleştirmek yerine, bu sektörün regülasyonlarını pekiştirmeye çalışmaktadır, rekabet politikasını önemsemektedir, hükümetin rolünü azaltmak yerine, hükümetin ekonomiyi yönetmesinin verimliliğini arttırabilecek çeşitli mekanizmaları değerlendirmektedir, beşeri sermayenin gelişmesine önem vermektedir ve gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferinin arttırılmasını desteklemektedir (Williamson 2004, 45).

PWK genel olarak temel WK politikalarını barındırır da bazı politikaların uygulanması, bazılarının ise kaçınılması konusunda önemli farklılıklar gözlemlenmektedir. Bu farklılıkların ortaya çıkmasının sebebi Stiglitz gibi PWK'nin önde gelen temsilcilerinin Çin dâhil Uzak Doğu Kalkınmacı Devletlerin izlediği politikalarından aldığı sonuçlardan etkilendiklerini söyleyebiliriz. PWK'nin gündeme getirdiği yeni konulara ise gelir eşitsizliğinin ve çevre kirliliğinin azaltılmasına vurgu yapması örnek verilebilir. PWK'nin altını çizdiği teknolojinin kalkınmadaki önemi, şeffaflık, gelir eşitsizliğinin azaltılması ve çevrenin korunması gibi ekonomi politikaları 2000'li yılların başından itibaren Çin'in gündeminde önem kazanmaya başladığını ve buna göre yeni politikalar izlediğini de görmek mümkündür.

Çin'in bilim ve teknoloji alanındaki ilerleme isteği, reformun ilk yıllarına dayanmaktadır. Deng Xioping'in fikri olan tarım modernizasyonu, sanayi modernizasyonu, savunma modernizasyonu ve bilim ve teknoloji modernizasyonu Mao'nun ölümünden sonra 1977 yılında kabul edilmiştir (Naughton 1993, 499). Fakat teknoloji alanındaki ilk önemli atılımlar 2000'li yılların başlarında uygulanmaya başlamıştır. Çin hükümeti 2002 yılında Çin Komünist Partisinin 16. Milli Kongresinde "Yeni Sanayileşme Yolunu" tanıtmıştır. Yeni modelde bilim ve teknoloji, çevre dostu ve enerji tasarruflu teknoloji, enformasyon mühendisliği ve buna benzer alanlar ön plana alınmıştır. Çin kendi teknolojisini geliştirmenin yanı sıra gelişmiş ülkelerde de teknoloji firmalarını satın almaya veya ortak olmaya başlamıştır (Brown ve Singh 2018, 2). 2015 senesinde ise teknoloji alanında ilerlemek için yeni geliştirdiği plan olan "Made in China 2025"i dünyaya tanıtmıştır.

Çin'in Ar-Ge harcamaları 2017 yılında bir önceki yıla göre %12,3 artış ile nominal olarak 254 milyar dolara ulaşmıştır. Nominal değerlerde bu rakamla Çin ABD'den sonra dünyada Ar-Ge'ye en çok yatırım yapan ikinci ülke konumundadır. Bu veriler satın alma gücüne göre hesaplandığında Çin dünyada en çok Ar-Ge harcaması yapan ülkeler arasında ilk sıradadır. 2012 yılında Çin'in toplam Ar-Ge harcamaları ABD'nin toplam Ar-Ge harcamalarının %34'üne tekabül ederken, 2017 yılında bu rakam %44'e tekabül etmiştir. Çin her geçen sene Ar-Ge harcamalarında ABD'ye daha da yaklaşmaktadır (Normile 2018). Çin'in toplam Ar-Ge harcamasının GSYH'sine oranı 2000 yılında %0,9 iken 2017 yılında %2,14 olarak gerçekleşmiştir (Dünya Bankası 2019). (Grafik 3.) Çin 2018 yılında 1,54 milyon patent başvurusu ile dünyada açık ara ilk sıradadır. Bu rakam dünyadaki toplam patent başvurularının %46,4'ünü oluşturmaktadır. İkinci sıra ise 597,141 başvuru ile ABD'dedir. Ticari marka başvurularında da Çin 7,4 milyon başvuru ile ilk sırada iken, 640,181 ile ABD ikinci sırada yer almıştır (WIPO 2019).

Grafik 3: 2000-2017 arası Çin'in Ar-Ge harcamalarının toplam GSYH'ye oranı.

Kaynak: (Dünya Bankası 2019.)

Çin 2000'li yıllardan itibaren gelir adaletsizliğini azaltma konusunda çalışmalara ağırlık vermeye başlamıştır. Çin'in 1985-2001 arası uyguladığı politikalar fakirliğin azaltılması konusunda verimli olsa da, eşitsizliği arttırmıştır (Lin 2003, 105). Çin'de eşitsizliğin artmasının en büyük sebebi bölgelerin ve şehir-köy arasındaki gelişmişlik seviyesinin arasındaki farklardır. Kıyı bölgelerinde veya şehirlerde işsizlik düşük ve ortalama maaşlar yüksek iken, denize çıkışı olmayan merkezi ve batı bölgelerinde veya köylerde ortalama maaşlar düşük ve işsizlik ise daha yüksektir (Chandra vd. 2018, 9). 2000'li yılların başlarında Çin hükümeti aldığı karar ile sadece şehir halkının faydalandığı emeklilik maaşını köy halkının da hizmetine sunmuştur. 2000'li yılların ortalarına gelindiğinde Çin hükümeti köy ve şehir halkının arasındaki gelir eşitsizliğini azaltmak için kırsal nüfus için yardımların asgari geçim standartlarında yapılmasının yaygınlaştırılmasına desteklemiştir (Kyung-Sup, Fine ve Weiss 2012, 178). 2002 yılında Çin'de Gini katsayısı 42 iken 2016'da bu rakam 38,5'e kadar gerilemiştir (Dünya Bankası 2019).

İlk olarak 1983 yılında Çin hükümeti çevreyi korumanın devlet politikası olacağını belirtse dahi 1998 yılına kadar çevre konusunda önemli adımlar atılmamıştır. 1998 yılında ülke birkaç kez sel baskınına uğramıştır. Aynı sene içerisinde çevreden sorumlu Lider Grup bakanlık seviyesine yükseltilerek Devlet Çevre Koruma İdaresi oluşturulmuştur. 1998-2001 seneleri arasında Çin Merkezi Hükümeti ormanların korunması, tarım alanların ormanlığa çevrilmesi, vejetasyon ve çiftlik sübvansiyonları için yaklaşık 40 milyar yuan yatırım yapmıştır ve aynı dönem içinde 7,7 milyon hektar çiftliği ormana çevirmiştir (Zhiyong). 2003-2008 yılları arasında ise çevrenin

korunması için 240 milyar dolar yatırım yapmıştır (Chunmei ve Zhaolan 2010, 1702). 2006 yılında düzenlenen 6. Çevre Koruma toplantısında Çin başbakanı üç yeni politikayı tanıtmıştır, bunlar: çevresel koruma ve ekonomik karar alma süreçlerini eşit bir temelde bir araya getirme, ekonomik büyümeden kaynaklanan kirletici emisyonları daha fazla ayırıştırma ve çevre sorunlarını çözmek için çeşitli araçları uygulamaktır (OECD 2006).

Pekin Konsensüsü

“Pekin Konsensüsü” (PK) terimi ilk olarak 2004 yılında Büyük Britanya’da “Foreign Policy Centre” isimli bir düşünce kuruluşunda çalışan Joshua Cooper Ramo tarafından dile getirilmiştir. “Pekin Konsensüsü” aynı zamanda Ramo yayınladığı makalenin de ismi idi. Ramo makalesinde Çin Kalkınma Modeline bu ismi vermektedir. Ramo tarafından bu isim özellikle seçilmişti çünkü ona göre Çin Kalkınma Modeli WK’nin tüm maddelerinin tam zıddı idi (Huang 2010, 31). PK buna rağmen çok büyük başarılar elde etmiştir. Ramo’ya göre Çin uzun yıllar boyunca sürdürülebilir bir kalkınma modelini uygulamaktaydı. Ramo artık diğer gelişmekte olan ülkelerin WK’nin politikaları yerine Çin’in gelişmek için uyguladığı politikaları uygulamaları gerektiğini savunmaktadır.

PK’nin WK’den en büyük farkı herhangi bir ülke için önceden hazırlanmış, sabit bir reçete sunmamasıdır. Önceden hazırlanmış ekonomik politikaları tek seferde “şok terapi” şeklinde değil, ihtiyaca göre aşama aşama uygulamaktadır (Yao 2011, 28). Her ülkenin özgün olduğunu, bu nedenle ihtiyaçlarının da farklı olduğunu altını çizmektedir. Bu sebeple PK esnektir ve belli bir ideolojisi yoktur. İhtiyaca göre uygulanması gereken ekonomi politika her zaman değişebilir. PK pragmatiktir. Eğer ekonomik kalkınmaya katkısı olacak bir politika ise birbirinden değişik gelişim modellerinin önerdiği ekonomi politikalarını da seçip, uygulayabilmektedir. PK’nin bir diğer özelliği ise eklektik olmasıdır. Bunun en büyük sebebi ise PK’nin pragmatik ve esnek olmasından kaynaklanmaktadır. PK’nin başka bir özelliği ise deneyselci olmasıdır. Çin genelinde uygulanmak istenen çoğu politikalar önce herhangi bir bölgede veya şehirde belli bir süre denenir, eğer olumlu sonuç alınırsa ülke geneline veya diğer bölgelerde de uygulanmaya başlanır. Tüm bunların dışında PK inovasyona çok önem vermektedir ve her zaman daha verimli sonuçlar elde etmeye açıktır (Ramo 2004, 4).

PK’nin WK’den bir diğer önemli farkı ise Doğu Asya Kalkınmacı Devletlerine benzer bir şekilde devlet ekonomiyeye aktif müdahale etmektedir. Fakat Çin modelinde devletin ekonomiyeye müdahalesi komşu Asya ülkeleri ile kıyaslandığında daha fazladır (Shaun 2011, 1331). Devlet makroekonomi planlamalarını yapmaktadır. Devletin elinde birçok önemli şirketler bulunmaktadır. WK sanayileşme konusuna hiç değinmezken, PK’de devlet sanayi ve ticari politikalar belirleyip, bunları uygulamaktadır. Dış ticaret konusunda stratejik sektörleri devlet yüksek vergiler ve kotalarla korumaktadır. Ayrıca devlet ihracat için önemli teşvikler vererek ihracat odaklı büyümektedir. Stratejik öneme sahip olan ulaşım, telekomünikasyon ve enerji sektöründeki şirketler de devletin kontrolindedir.

Daha Mao Zedong zamanı Çin liderleri yabancı ekonomi politikalarını lokalleştirerek adapte edilmesi gerektiğinin farkındaydılar. Mao’nun kendisi partiden arkadaşlarına Stalinist modeli olduğu gibi değil, Çin’in güncel ekonomik durumuna ve kültürüne göre yerelleştirerek adapte edilmesinin gerekliliğini belirtmiştir. Reformların başlangıcının ilk yıllarında ise Deng Çin’in kalkınması için gelişmiş Batı ülkelerini ve gelişmiş komşu Asya ülkelerini örnek almalarının gerekliliğinin farkındaydı. Fakat Deng hiçbir ekonomi modelinin olduğu gibi Çin’de uygulanmasına sıcak bakmıyordu. Deng’in genel olarak reformlarında neoliberal politikalar ağır bassa dahi sosyo-ekonomik olarak her zaman Çin kendine has özellikleri de taşımaktaydı (Li, Brødsgaard, ve Jacobsen 2010, 302).

PK'nin temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir: pragmatizm, deneyselcilik, eklektizm, esneklik, inovasyon, yabancı ekonomi politikalarını yerelleştirerek uygulamak, reformların aşamalı uygulanması (önce kolay reformlar, zor olanlar sonradan), devletin ekonomide aktif rolü ve ihracat odaklı büyüme.

Çin ekonomisinin büyümesi ihracata bağlıdır ve 2008 küresel kriz zamanı dış talepte önemli azalma olmasına rağmen Çin bu krizi fazla etkilenmeden atlattır. 2008 Küresel Krizi sonrasında Washington Post köşe yazarı David Ignatius PK'nin artık WK'nin yerine geçtiğini ima ederek "Artık hepimiz Çinliyiz" demiştir (Ignatius 2008). PK özellikle 2008 sonrası WK'ye bir alternatif olarak dünyada konuşulmaya başlanmıştır (Qasem, Van Dongen, ve de Ridder 2011, 2). Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin önerdiği politik ekonomileri değil; kendileri gibi gelişmekte olan bir ülkenin 40 yıldır aralıksız büyüyerek ispat ettiği bir modeli artık daha güvenilir bulmaktadır.

Çin 1978'den sonra Sovyet sistemine benzer merkezi planlama sisteminden yetki dağıtım (decentralisation) sistemine geçmiştir. Yetkilerin birçoğu bölgesel yöneticilere dağıtılarak, Vilayet (Province) yöneticilerine geniş yetkiler verilmiştir. Böylece Çin'de farklı vilayetlerin aralarında rekabet de başlamıştır. Vilayet yöneticileri birer girişimciye dönüşmüşlerdir. Bu yöneticiler farklı modeller deneyerek ekonomik büyümeyi sağlamış ve doğrudan yabancı yatırımcı çekme konusunda büyük başarılar elde etmişlerdir. Ayrıca Çin'in vilayet yöneticileri çok inovatiflerdir. Ekonomi alanında belirlenen hedeflere ulaşan vilayet yöneticileri ÇKP'de daha da yükselebilmekteydiler.

Çin Reformlarına başladığı zaman devlet şirketleri (State Owned Enterprises) ekonominin büyük kısmını oluşturmaktaydı. Özellikle 90'lı yıllar itibari ile Çin devlet şirketlerinin büyüklerini ve stratejik öneme sahip olanlarını elinde tutmaya devam etmiştir (Ralston 2006, 827). Geri kalan stratejik önem arz etmeyen küçük kamu şirketlerini ise özelleştirmiştir. Devlet özellikle teknoloji alanında faaliyet gösteren devlet şirketlerini elinde tutmuş ve bu şirketleri kurumsallaştırmaya çalışıp, kârlılıklarını arttırarak, verimli yönetmeye karar vermiştir. Böylece sanayinin de gelişip, ilerlemesine bu kamu şirketleri büyük katkıda bulunmaya başlamıştır. Emek ağırlıklı çalışan ve üretim yapan kamu şirketlerinin ise zamanla özelleştirilmesine karar verilmiştir.

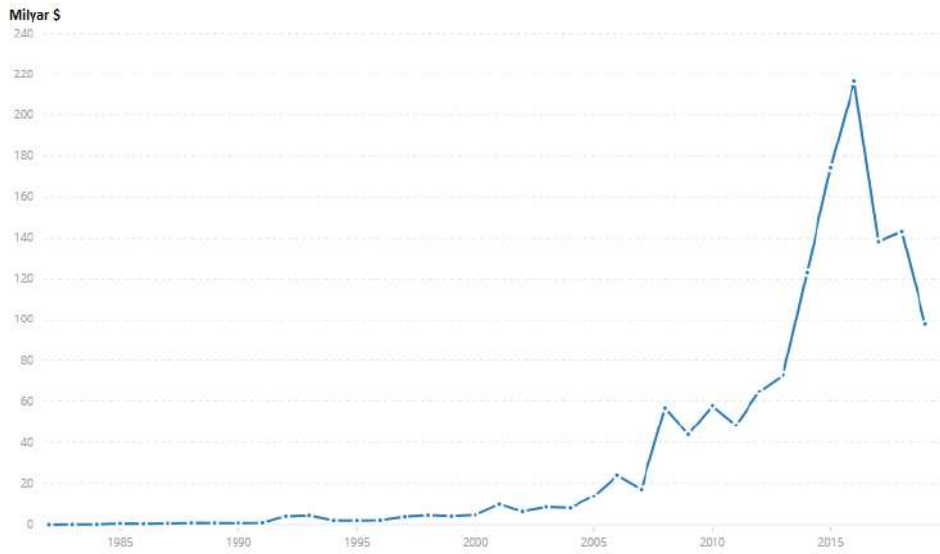
Diğer ülkelerden farklı olarak özellikle reformların başlangıç yıllarından 90'lı yıllara kadar Köy ve Kasaba şirketleri (KKŞ) (Township and Village Enterprises) Çin ekonomisinin hızlı büyümesinde önemli rol oynamıştır (Stiglitz 2004, 4). KKŞ'ler bölgesel yönetimlerin kontrolünde olan piyasa odaklı kamu şirketleridir. 1995 yılında toplam GSYH'nin 30%'u KKŞ'ler tarafından üretilmekteydi (Perotti, Sun, ve Zou 1999, 152). Bu işletmelerin büyük çoğunluğu da Çin'in kıyı bölgelerinde yerleşmekteydi. 1982 yılında Çin nüfusunun %82'si kırsal bölgelerde yaşamaktaydı. KKŞ'ler kırsal alanının işsiz nüfusunun istihdama katılıp, ekonomiye kazandırılması açısından önemli rol oynamıştır. Reform öncesi "Komün ve Ekip İşletmeleri" olarak adlandırılan bu şirketler sadece demir, çelik, çimento, kimyasal gübre, hidroelektrik enerji ve çiftçilik aletleri üretmekteydi. Reformların başlamasıyla beraber bu işletmelerin sayısı hızla artmaya başlamıştır. Öyle ki 1978 yılında sadece 1,5 milyon KKŞ mevcut iken 1985 yılında sayısı rakamları 12 milyona ulaşmış, sağladığı istihdam sayısı ise 1978 yılında 28 milyon iken, 1996 yılında 135 milyon olarak kayıtlara geçmiştir. Bu işletmelerin ciroları da 1978 yılında 4 milyar yuan iken, 1992 yılında 1,8 trilyon yuana ulaşmıştır (Vogel 2011, 382).

Çin'in Özel Ekonomik Bölgeleri (ÖEB) DYY yatırım çekmesi konusunda çok büyük katkıları olmuştur. Bu bölgelerin yönetimi Çin'in genel yönetiminden farklıdır ve serbest piyasa odaklı ekonomik politikalar ile yönetilmektedir. ÖEB'ler esnek yönetimi ve başta vergi olmak üzere

çeşitli teşvikler ile yabancı yatırımı ve teknolojiyi çekmeyi başaramıştır. Günümüzde 147 ülkede ÖEB'ler mevcuttur fakat ÖEB bu ülkelerin hiçbirinin ekonomisinde Çin ekonomisindeki gibi kalkınma stratejisinde önemli rol oynamamıştır. Çin 2.543 adet ÖEB ile dünyadaki tüm ÖEB'lerin yarısından fazlasına sahiptir.

Özel Ekonomik Bölgelerde yabancı yatırımcılar için özel vergi teşvikleri ve merkezi hükümetten uluslararası ticaret faaliyetlerinde daha fazla bağımsızlık sağlanmaktadır. Bu bölgelerde inşaat, öncelikle yabancı sermayenin çekilmesine ve kullanılmasına dayanmakta, birincil ekonomik formlar, tamamen yabancı sermayeli işletmelerin yanı sıra Çin-yabancı ortak girişimleri ve ortaklıklarından oluşmakta, ürünler öncelik olarak ihracata odaklı ve ekonomik faaliyetler öncelikle piyasa güçleri tarafından yönlendirilmektedir (Gupta 2008, 18).

Çin son senelerde Afrika ve Latin Amerika başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde altyapı yatırımları yapmaktadır. Çin'in dışa dönük Doğrudan Yatırımı son senelerde önemli oranda artmıştır. Çin Devletinin net dışa dönük DYY oranı 2019 senesinde yaklaşık 97,7 milyar dolar iken, 2016 senesinde bu oran 216 milyar dolar olarak kayıtlara geçmiş ve böylece net dışa dönük DYY ile Çin dünyada ilk sırada yer almıştır. Çin yaptığı bu yatırımlar karşılığında genelde hammadde, enerji ürünleri ve tarım ve hayvan ürünleri almaktadır. Ayrıca Çin dünyanın birçok ülkesine Batı ülkelerinden farklı olarak, herhangi bir şart belirlemeden ve diğer ülkelerin iç işlerine karışmadan, düşük faizli ve uzun vadeli krediler vermektedir. 2000 ve 2017 yılları arasında diğer ülkelerin Çin'e olan borçları 500 milyar dolardan 5 trilyon dolara, yani 10 katına çıkmıştır (Tan 2019).

Grafik 4: 1982-2019 yılları arasında Çin'in dışarıya dönük net doğrudan yabancı yatırımı.

Kaynak: (Dünya Bankası 2020)

Çin'in yaptığı yatırımlar, verdiği krediler veya ana ürünler karşılığı inşa ettiği üst ve altyapı projeleri ile fakir ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde çok etkilidir. Bu sebeple Çin'in kalkınma modeli bu ülkeler için çok çekici ve mantıklı gelmektedir. PK özellikle Afrika ülkelerinde popülerdir, fakat PK'nin çeşitli sebeplerden dolayı her ülkeye uygulanabilmesi çok zordur. Bunlara örnek olarak: Çin reformunun ilk yıllarında ucuza çalışabilecek yüz milyonlarca göreceli olarak kaliteli iş gücü vardı. Bu iş gücü ve çeşitli teşvikleri sayesinde Çin milyarlarca dolarlık DYY çekebilmiştir. Çin gelen DYY sayesinde kendi teknoloji endüstrisinin gelişmesinde önemli rol oynayan "know-how" ve teknoloji transferi gerçekleştirmiştir. Beş bin yıllık devlet geleneği ve kültüre sahip olan Çin'in kendine has güçlü ve etkili çalışan

bürokrasisi vardır. Tasarruf oranı yüksektir ve bunun sayesinde Çin hükümeti çeşitli sosyal ve fiziksel altyapı yatırımları yapabilmektedir. Çin askeri güç olarak da dünyada önde gelen ülkelerden biridir.

PK aynı zamanda birçok eleştiriye de maruz kalmaktadır. Çoğu ekonomist PK'nin belirsiz ve sistemsiz olduğunu, tam olarak Konsensüs veya Teori olmadığını belirtmektedir. İhracatının büyük kısmını hala yabancı sermayeli şirketlerin karşılaması ve çoğu yüksek teknoloji ürünlerinin en önemli parçalarını yurtdışından satın alması sebebiyle de şimdilik başarılı bir kalkınma modeli olduğunu söylemenin erken olduğu öne sürülmektedir. Ayrıca Çin ekonomisinin ihracata çok bağlı olması ve iç talebin zayıf olması sebebiyle küresel ticaret koşullarının kötüleşmesi durumunda ekonomisi olumsuz etkilenebilmektedir. Fazla dışarıya bağımlılık ise PK'nin zayıf yönlerinden biri olarak görülmektedir.

Kalkınmacı Devlet Dönemi ve Çin

Kalkınmacı Devlet (KD) modeli 20. yüzyılın ikinci yarısında özellikle 70'li ve 80'li yıllarda başta Japonya olmak üzere çeşitli Uzak Doğu Asya ülkeleri tarafından başarıyla uygulanan bir kalkınma modelidir. KD ne serbest piyasa kapitalizmi ne de devlet planlı sosyalist bir sitemdir. Aksine bu ikisinin karışımıdır. KD'de devlet otoriter teknokrazi ile yönetilmektedir ve gelir ve zenginliğin eşit şekilde halka dağıtılması konusunda çaba göstermektedir (Hugo 2008, 1154). Bu modelde devlet otonom, güçlü ve kapasitelidir. Devlet tüm makroekonomik planlamayı iş dünyası ile iş birliği içerisinde yapmaktadır. Bu iş birliği makroekonomik istikrar için çok önemlidir. Devlet çeşitli kurumlar aracılığı ile ekonomiyi kontrol etmekte, yönlendirmekte ve gerektiğinde müdahale etmektedir. Kalkınmacı Devleti kavramsallaştıran ilk kişi 70'li yıllarda Japon Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığını yakından inceleyen Chalmers Johnson'dur (Johnson 1999, 32).

KD belli bir sanayi politikasını geliştirip bunları takip etmektedir. Devlet öncelikle sanayide destekleyeceği sektörü özel sektör ile birlikte yaptığı incelemeler sonucu belirlemektedir. Kaynakların büyük kısmını yüksek getiriler vaat eden ve halkın refahına da katkısı olacak teknoloji ve ağır sanayi gibi sektörlerle yönlendirmektedir. (Fine, Saraswati, ve Tavasac 2013, 35). Teknoloji alanında hâlihazırda çok satılan ürünlerin üretiminin olabileceği gibi, uluslararası piyasada hangi yeni teknolojik ürünlere yüksek talep olabileceği de hesaplanmakta ve belirlenmektedir. Ar-Ge yatırımı ve teknoloji alanında riskler çok yüksektir. Bu sektör çeşitli dışallıklardan kolayca etkilenebilmektedir. Bu sebeple devlet belli bir süre bu sektörde kurulmasına destek olduğu şirketleri korumaktadır. Devlet bu şirketlerin kendi ayağında durmaya başladığında desteğini kesmektedir. Bunların dışında devlet beşeri sermayeye büyük yatırımlar yapmaktadır çünkü yüksek katma değerli ürünlerin üretimi için kaliteli eğitim alan bireylere ihtiyaç duyulmaktadır.

KD'de Weber bürokrasisi önemli rol oynamaktadır. Bu bürokrasi modelde bürokratlar özel sınavlar ile meritokratik sistemle işe alınmaktadırlar. Güçlü, etkili ve verimli çalışacak bürokrasi olmadan KD politikalarını yürütmek imkânsızdır. Bunun için bürokratlar alanlarında uzman kişilerden oluşmaktadır. Hükümet otonom olması sebebiyle kapitalist veya işçi sınıfın çıkarlarından bağımsız olarak uygun gördüğü politikaları uygulamaktadır. Japonya'da devletin elinde fazla şirket bulunmasa da özel sektör bürokrat elitleri tarafından sıkı kontrol edilmektedir. Bu bürokratlar seçimlerden etkilenmediği için kapitalist veya işçi sınıfın baskılarına da maruz kalmamaktadırlar. Bu sebeplerden dolayı bu bürokratlar ülkesi için uzun dönemli politikalar izleyebilmektedirler ve seçimler ile değişen hükümetler de bu planı bozamaz veya değiştiremezler.

KD, sanayi politikalarını yürütecek bürokratların yanı sıra verimli çalışan kurumlara da önem vermektedir. Kurumlar çıkar gruplarının etkisinin dışındadır ve bürokratları da bu gruplardan korumaktadır. Sanayi politikaların herhangi bir çıkar grubunun etkisi altına girmeden bağımsız ve otonom bir şekilde yürütülmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu kurumların fonksiyonu Post Washington Konsensüs'ün önerdiği kurumların fonksiyonundan farklıdır. Doğu Asya KD'lerinde pilot ajanslar tüm süreçleri yönlendirmekte ve koordine etmektedirler. KD'lerin güçlü kurumlarından birine örnek olarak Japonya Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığını gösterebiliriz. Bu Bakanlık tüm yeni sektörlerin oluşum sürecini yöneterek, her bir sektörü uluslararası rekabete açılabilceği noktaya kadar krediler ile besledi. Güney Kore'de ise 1960'larda Park rejimi zamanı farklı fonksiyonları olan birkaç kurum kurulmuştur. Bunlar ekonomik planlar belirleyen Ekonomi Planlama Kurulu, sanayi politikalarını ve ihracatını destekleyen Ticaret ve Sanayi Bakanlığını ve ekonomi planlarını finanse eden Maliye Bakanlığı gibi kurumlardır (Lee ve Mathews 2010, 93).

KD'de devlet faiz oranlarını ve banka kredilerini yöneterek finans sektörünü de kontrolünde tutmaktadır. Devlet stratejik olarak belirlenen sanayi sektörlerine finans kaynaklarını yönlendirmektedir. Stratejik sektörler sağlanan kredilerin ne az ne de çok olması gerekir. Şirketlere kredilerin doğru miktarda sağlanması için Doğu Asya ülkelerinin her birinde farklı kurumlar bu alanda çalışmaktadır. (Örn: Merkez Bankası veya Para Otoritesi) Kalkınma konusunda başarılı olmuş tüm Doğu Asya ülkelerinde kredi faizleri stratejik sektör şirketlerine düşük faizli kredi verirken (Beeson 2004, 3), stratejik sektörlerin dışındaki şirketlere ise normal veya daha yüksek faiz ile krediler vermiştir. Ayrıca stratejik sektöre sağlanan düşük faiz oranlarının reel faiz oranlarının altında olmasından da kaçınılmaktadır.

KD'de devlet uluslararası piyasada rahat rekabet edebilecek dev holdingler (conglomerate) yaratmaktadır. Japonya'da İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Zaibatsu olarak bilinen bu holdinglerin ekonominin büyük kısmını oluşturmakta idiler. Bu holdinglerin büyüklüğü ve etkisi sayesinde devlet ekonomiyi de kontrol etmekte idi. Bu şirketler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Keiretsu olarak devam etmiştir. Japon Keiretsu'larına örnek olarak Mitsui Group'u, Mitsubishi Motors'u veya Sumitomo Corporation'ı gösterebiliriz. Keiretsu'lar XX yüzyılın ikinci yarısında Japon ekonomisini domine etmişlerdir. XXI yüzyılda da eskisi kadar güçlü olmasa da ekonomide etkisini devam ettirmektedir. Güney Kore'de ise bu tarz dev holdingler Chaebol olarak adlandırılmaktadır (Keun ve Woo 2001, 723). Chaebol'lar Güney Kore'de siyasette de çok etkilidir. Genelde büyük ailelerin sahip oldukları Chaebol'lara örnek olarak Samsung, LG, Hyundai ve SK Group'u gösterebiliriz.

KD için ihracat çok büyük önem arz etmektedir. Devlet ihracata dayalı büyüme modelini takip etmektedir (Haggard 2018, 58). İhraç ettiği ürünler yüksek katma değerli olmalıdır. Sanayi ve ticari politikalar kapsamında destek verdiği şirketleri ihracata yönlendirmektedir. Bunun için KD kendi ülkesinde kurulan ve stratejik olarak belirlenen sektörlerin sahip olduğu şirketleri kendi ayakları üstünde durup, uluslararası rekabete başlayıncaya kadar korumacı ticari politikalar izlemektedir. Devlet ihracat yapan firmalara çeşitli teşvikler, düşük faizli krediler vermekte ve çeşitli imtiyazlar tanımaktadır. İç piyasa firmaları arasında sağlanamayan rekabet uluslararası ticaret yapan firmalar sayesinde sağlanmaktadır (Keun ve Mathews 2010, 93). Böylece ihracat yapan firmalar daha verimli, hızlı, rekabetçi ve daha üretken olmak için çabalamaktadır.

Reformun başlangıç yıllarında Deng Xiaoping gelişmiş komşu Doğu Asya ülkelerini ziyaret etmiştir. Bunların başında ise Japonya ve Güney Kore gelmekteydi. Deng ilk olarak 1978 senesinin sonlarına Japonya'ya gitmiştir. Deng Japonya'nın son derece modern fabrikalarını gezmiş ve meşhur demir yollarını da görmüştür. Böylece iki eski düşman ülke tarihlerinde yeni sayfa açıp büyük bir iş birliğine başlamışlardır. Deng: "Biz eksikliklerimizi kabul etmeliyiz, biz geri kalmış bir ülkeyiz ve Japonya'dan birçok şeyi öğrenmeliyiz." diye belirtmiştir. Japonlar

Deng'i Tokyo'nun güneyinde yerleşen ve üretim hatlarına daha yeni robotlar yerleştirilen Nissan Zama'nın fabrikasına götürmüştür. Deng'e bu fabrikada ortalama bir işçi başına yıllık 94 arabanın üretildiği bilgisi verince Deng o zaman Changchun'da yerleşen Çin'in en modern araba fabrikasında toplam yıllık 93 arabadan daha az ürettiklerini belirtip, "modernizasyonun ne demek olduğunu şimdi anlıyorum" diye belirtmiştir. (McGregor 2018).

Çin de diğer KD'ler gibi sanayi politikaları geliştirip bunu çeşitli kurumlar aracılığı ile uygulamıştır. Çin sanayisini piyasanın kendi kontrolüne bırakmamış, belirlediği stratejik sektörleri en baştan koruyup, geliştirmiş ve yönlendirmiştir. 1990'lardaki Sanayi Politikaları ana hattında, Çin hükümeti temel sanayi endüstrisi olarak beş endüstri seçmeye karar verdi. Bunlar: makina, elektronik, petrokimya, inşaat ve otomobil endüstrileridir. Elektronik ve özellikle bilgi teknolojisi için yeni bir rekabetçi sektör geliştirme stratejisi seçildi. Petrokimya ve otomotiv sanayileri için ise büyük şirketlerin oligopolist hâkimiyetini sağlamak için farklı bir stratejiye karar verildi (Baek 2005, 493).

Çin Japon sanayi planının etkisi altında kalmıştır ve 1980'li yıllardan günümüze kadar bu etki devam etmiştir. Çinli yetkililer Güney Kore, Tayvan ve Singapurlu ekonomi planlamacıları ile de bilgi alışverişlerinde bulunmuşlardır. Fakat Japonların yaklaşımının Ulusal Ekonomi Yönetiminde üzerindeki etkisi derin ve daha uzun süreli olduğu görülmektedir (Heilmann ve Shih 2013, 4). Çin KD devletlerinde olduğu gibi bürokratlar ve iş dünyası yakın bir iş birliği içerisinde. Özellikle reformların başladığı yıllarda Çin'de kapitalist sınıf neredeyse hiç yoktu. Zamanla devletin desteği ile yavaş yavaş kapitalist sınıfı oluşmaya başlamıştır. Mevcut kapitalist sınıfın ise Komünist Partiye bağlı olması ve devletin sanayi politikalarına etki edebilecek güçte olmaması, Çin hükümetinin sanayi politikalarını yürütebilecek güçlü bir otonomiye sahip olmasını sağlamıştır.

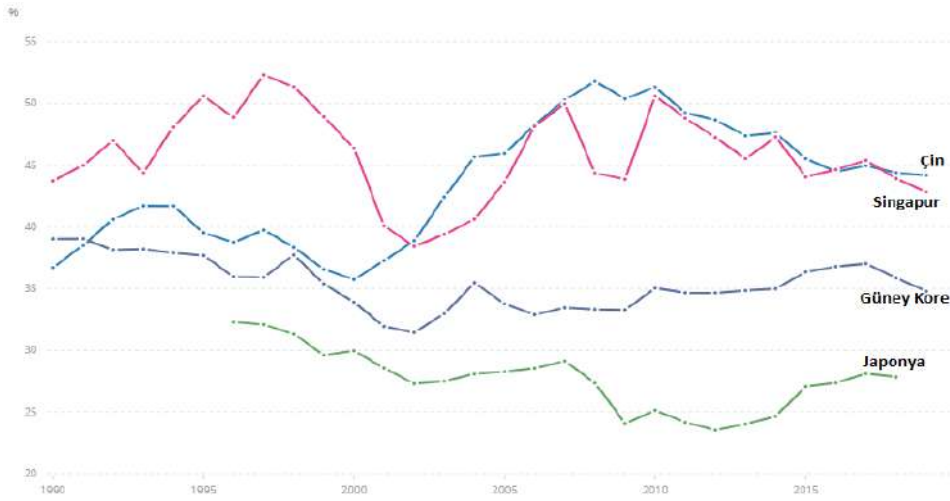
Çin'in bürokrasisinin güçlü, verimli ve etkili çalışması sebebiyle, Çin bürokrasisi KD'lerinin Weber bürokrasisine benzemektedir. Çin bürokrasisi alanlarında uzman teknokratlardan oluşmaktadır. 1993-2003 arası Çin Devlet Başkanı olan Jiang Zemin, 2003-2013 arası Çin Devlet Başkanı olan Hu Jintao ve 2013'ten beri Çin Devlet Başkanı görevinde olan Xi Jinping mühendislik fakültesinden mezundur. Ayrıca, Devlet Konseyini oluşturan 20 bürokratin yarısından fazlası mühendislik fakültelerinden mezun teknokratlardan oluşmaktadır. Çin'in sadece Komünist Parti tarafından yönetilmesi sebebiyle sanayi planları uzun vadeli yapılarak, planların kesintiye uğramadan uygulanmaya devam edilmesi söz konusudur.

Bazı uzmanlar Çin'de "Siyasi Meritokrasinin" olduğunu ve ortalamanın üzerinde yeteneğe ve erdeme sahip kamu görevlileri çeşitli sınavlar ve performans değerlendirmeleri ile siyasi sistemde yükselmektedir (Bell 2018). Ayrıca merkez hükümet bölgesel yöneticilerini çeşitli teşvikler ile başarılar elde etmesini sağlamaktadır. Örnek olarak bölgesel yönetimde başarılı olan bürokratlar Komünist Parti'de yükselmekte veya başarısız olanlar görevden alınmaktadır. Çin merkez hükümeti bölgesel yöneticilere geniş yetkiler vermekte buna ek olarak, girişimcilik ve inovasyon için bu bürokratları cesaretlendirmektedir. Bu sebeple bürokratlar hedeflenen büyüme rakamlarını yakalamak için sürekli çeşitli deneyler uygulamaktadır. Bu durum, bürokratlardan bazılarını girişimci gibi davranmaya yönlendirmektedir.

Çin'in Doğu Asya'nın KD'leri ile benzer bir diğer yönü ise devletin finans sistemini kontrol etmesidir. Devlet kaynakları yönlendirmede başrol oynamaktadır. Çin hükümeti makroekonomik politikaların verimli olması açısından bankacılık sistemini de kontrol etmektedir. Çoğu zaman kaynakları verimsiz kullandığı ile eleştirilse de, Çin hükümeti destek vermeye karar verdiği devlet şirketlerine düşük faizli krediler vermeye devam etmektedir. Kurumsal finansman açısından ise iç rezervlerin yanı sıra kamu, sektöründeki birincil fon arzı kesinlikle banka kredilerine dayanırken, kamu dışı sektör doğrudan yabancı yatırımlara veya

gayri resmî borçlanmalara dayanmaktadır. 1993 yılında bankaların pazarlanması süreci başlamıştır ve sonuç olarak dört adet devlet ticaret bankası ortaya çıkmıştır. Ayrıca düşük paya sahip olsalar da banka dışı finans kuruluşları da mevcuttur (Baek 2005, 491).

Diğer KD'ler gibi Çin'de de tasarruf oranları yüksektir. Hatta Doğu Asya ülkeleri arasında 2019 yılı itibariyle GSYH'ye %44.17'lik oran ile en yüksek tasarruf oranlarına sahip ülkedir (Grafik 5). Bu ise devletin daha rahat altyapı yatırımları sağlamasını ve şirketlere daha rahat kredi verebilmesini sağlamaktadır. Doğu Asya KD ülkeleri ve Çin'in bir diğer ortak özelliği ise kültürlerinde Konfüçyüsçülüğün hâkim olmasıdır. Konfüçyüsçülük insanlara kendini tutmayı, mütevazılığı ve gösterişten uzak durmayı öğretmektedir. Bazı uzmanlar Doğu Asya ülkelerindeki yüksek tasarruf oranlarının ana sebebinin bu olduğunu düşünmektedir. Bunun dışında Konfüçyüsçülükte büyüğe veya otoriteye saygı da önemlidir. Öyle ki, kabul edilmiş bir yönetim varsa, bu otoriteye başkaldırılmaması, saygı gösterilmesi ve sosyal istikrara önem verilmesi de öğretilmektedir. (Tisdell 2009, 272; Radice 2008, 1154).

Grafik 5: 1990-2018 yılları arası Çin, Güney Kore, Japonya ve Singapur'da gayri safi yurtiçi tasarrufun GSYH'ye oranı %.

Kaynak: (Dünya Bankası 2021)

Diğer taraftan hem KD ülkeleri hem Çin ihracata dayalı büyüme modeli seçmişlerdir. Çin stratejik olarak belirlediği sektörleri korumuş, ihracatı çeşitli araçlar ile teşvik etmiş ve günümüzde dünyada en çok ihracat yapan ülke konumuna gelmiştir. Ayrıca izlediği dış ticaret politikası sonucu Çin aynı zamanda dünyada en fazla dış ticaret fazlası veren ülkedir. Çin'in Doğu Asya KD'lerinden farklı olarak ihracatı yapan firmaların arasında yabancı firmaların yüksek payının olmasıdır (Beeson 2009, 27). Çin'in komşu KD'lerinden bir diğer farkı ise ihracatın ekonomide daha fazla rol oynaması, yani daha fazla ihracat odaklı olmasıdır (Garnaut, Song, ve Fangg 2013, 82). Bu durum ise ekonomiyi dışa daha bağımlı yapmaktadır.

Japonya'nın Keiretsularını ve Güney Kore'nin ise Chaebol'larını ekonomiyi yönlendirmek ve uluslararası piyasada rekabet etmek ve ihracatı arttırmak için kullanması, Çin için de cazip gelmiştir. Fakat Çin'de kapitalist, büyük aileler yoktu. Çin'de tüm şirketler devletin kontrolündeydi ancak devlet bunları hemen özelleştirmek istemiyordu. Çin Keiretsu ve Chaebol'lar gibi birkaç sektöre yayılan holdingler yerine demir-çelik, otomobil, elektrik ve elektronik veya petrokimya gibi tek sanayi sektörüne odaklanan şirketleri destekleme kararı almıştır (Kroeber 2016, 93).

2000'li yılların başlarına ise Çin kendi devlet şirketlerinin verimliliğinin ve uluslararası rekabetini arttırmak için Japon Keiretsu ve Güney Kore Chaebol holdinglerini örnek almıştır (Baek 2005, 489). Günümüzde Fortune dergisinin Global 500 listesinde 119 Çin şirketi vardır. Bu firmaların toplam hasılatı ise 8,2 trilyon \$ (Fortune 2019). Forbes dergisine göre ise 2019 yılı itibarıyla dünyanın halka açık en büyük 10 şirketinin 5'i Çin şirketleridir. Bunlardan biri de toplam varlıklara göre dünyanın en büyük bankası olan Çin Endüstri ve Ticaret Bankası'dır. Uluslararası piyasada başarılı olan bazı büyük Çin şirketleri: Meizu, ZTE, Huawei, Xiaomi, Lenovo, Geely, Alibaba, Tencent, China Mobile, Baidu ve benzerleridir.

Çin'i KD ülkelerinden ayıran diğer bir fark ise yönetim ve sanayi politikalarını uygulama biçimidir. Çin reformlara başlamadan önce Sovyet sistemine benzer merkezden yönetilen bir ülke iken, reform sonrası hem siyasi hem ekonomik olarak merkezsizleşmiştir (decentralization). Bölgesel yönetimlere hem siyasi hem ekonomik açıdan geniş yetkiler verilmiştir. Bölgesel yönetimler merkez hükümetin hedeflediği ekonomik büyüme hedefine ulaşmak için merkez hükümetin belirlediği sanayi politikaların yanı sıra kendi geliştirdikleri politikaları da uygulamaktadır. Çin'in en hızlı büyüyen ve en gelişmiş doğu ve güney doğu kıyı bölgelerinin gelişmesinde merkezi hükümetin planladığı sanayi politikalarından daha çok bölgeler arası rekabet ve Doğrudan Yabancı Yatırım büyük rol oynamıştır. Çin'in kıyı bölgelerinin aşırı rekabetçi atmosferinde şirketler ayakta kalmak için sürekli kendilerini geliştirmek ve inovatif politikalar izlemek zorunda kalmışlardır (Kennedy 2010, 471).

Sonuç

Görüldüğü gibi Çin reformun ilk yıllarından itibaren hibrit ekonomik kalkınma modelini takip etmektedir. Reformların başlangıç yılı olan 1978 yılından itibaren WK'nin neoliberal ekonomi politikalarını uyguladığı gibi PWK ekonomi politikalarını da uygulamıştır. Aynı zamanda komşu ülkelerde başarı ile uygulanan KD ekonomi politikalarını da uygulamıştır. Tüm bu politikaları uygularken de Çin deneme yanılma yaklaşımını benimsemiş, önce kolay politikaları sonra ise zor politikaları aşamalı olarak uygulamıştır. Çin yabancı politikaları lokalleştirerek adapte etmiş, her zaman inovasyona önem vermiş, yeniliklere açık olmuş, esnekliği korumuş ve en önemlisi pragmatik olmuştur. Böylece Çin daha önce eşi benzeri görülmemiş bir yaklaşım ile 40 senedir aralıksız bir şekilde yüksek oranlarda büyüme performansı sergilemiştir. Önümüzdeki senelerde büyüme hızı düşse dahi, birçok öngörülere göre Çin ekonomisi büyümeye devam edecektir ve projeksiyonlara göre 2030 senesinde nominal olarak dünyanın en büyük ekonomisi olacaktır. Çin'in kendine has kalkınma modeline ise Pekin Konsensüsü ismi verilmiştir ve bu Konsensüs özellikle 2008 Dünya finans krizi sonrası daha çok konuşulmuş ve bazı ülkelerde birtakım yaklaşımları uygulanmaya dahi başlanmıştır.

Çin'in uyguladığı ekonomi politikalarında değişik zaman dilimlerinde farklı Konsensüslerin ağırlığının daha fazla olduğu da gözlemlenmektedir. Özellikle reformların ilk yıllarında Deng yönetimi zamanında dünyada neoliberal politikalar geniş kabul görmüş ve birçok ülkede uygulanmaktaydı. Aynı dönemde Çin'de WK'nin reçetesinde bulunan DYY'nin önünün açılması, ticaretin serbestleşmesi, vergi reformu ve bütçe harcamaların eğitime ve sağlığa yönlendirilmesi gibi bazı neoliberal politikaları kendi ihtiyacına ve durumuna göre lokalleştirerek adapte etmiştir. 90'lı yıllarda ise Çin özellikle özelleştirme politikalarına hız vermiş ve mülkiyet haklarının korunmasında, faiz, kur ve deregülasyon alanlarında da ilerlemeler kaydetmiştir. 2000'li yıllardan itibaren ise Çin'de ortaya çıkan gelir adaletsizliği, çevre kirliliği ve dünyada teknolojinin hızla ilerlemesi sebebiyle yüksek katma değerli ürünler üretme ihtiyacı doğmuş ve bu nedenle PWK politikalarının bazıları uygulanmıştır. Ayrıca PWK'nin öncülerinden Stiglitz'in de Çin'in ekonomik büyüme performansından ve bunun için uyguladığı politikalarından da etkilendiğini söylenebilir.

Bunların dışında Deng Xiaoping Çin lideri olduktan sonra, daha reformlara başlamadan önce Batının gelişmiş kapitalist devletlerinin yanı sıra gelişmiş ve hızla gelişen komşu Asya ülkelerine de ziyaretlerde bulunmuştur. Deng özellikle Japonya ziyareti sırasında Japonya'nın gelişmişlik seviyesinden, hızlı trenlerinden ve modern fabrikalarından çok etkilenmiştir. Deng birkaç kez başta Japonya olmak üzere gelişmiş komşu Asya ülkelerine çalışma grupları göndermiştir. Bu gruplar ülkelerin devlet yetkilileri ve iktisatçıları ile fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Çin'in reformların ilk yıllarından itibaren KD devletlerin uyguladığı politikaları uyguladığını, hatta bu politikaları günümüzde de devam ettirdiğini görmekteyiz. Bunlara örnek olarak ihracat odaklı büyümesini, devletin ekonomideki ve finanstaki aktif rolünü, büyük şirketleri yaratmasını, şirketler ve devlet arasındaki ilişkiyi geliştirmesini ve de korumasını, stratejik sanayi sektörleri belirleyip bu sektörleri korumasına ek olarak geliştirmesi, meritokrasiye dayalı güçlü ve verimli bürokrasisini gösterebiliriz.

Çin'in hangi dönemde hangi Kalkınma Modelinden ne kadar etkilendiğini aşağıdaki tabloda özetleyebiliriz.²

Tablo 2: Çin farklı Kalkınma Modellerin politikalarını farklı zaman dilimlerinde ne derece uyguladı.

Zaman dilimi ve Çin'de uygulanma derecesi		Konsensüs İsmi	Çin'de önemli görülen etkileri
1978-1989	xx	Washington Konsensüs	80'li yıllarda DYY'nin önü açılmış, serbest ticarete başlanmıştır. 90'lı yıllarda özelleştirmelere hız verilmiştir, mülkiyet haklarında, kur ve faiz politikalarında ilerlemeler kaydedilmiştir. 1998 Asya krizi ve gelişmekte olan ülkelerde alınan olumsuz sonuçlar nedeniyle 2000'li yıllardan itibaren dünyada WK'ye eleştiriler artıp, etkisi azalmaya başlamıştır. Bu sebeple Çin'de neoliberal politikaların etkisi azalmıştır.
1989-1999	xx		
2000-2009	x		
2009-2019	x		
2000-2009	xx	Post Washington Konsensüs	2000'li yıllar itibariyle Çin artan gelir eşitsizliğini ve çevre kirliliğini azaltmaya yönelik politikaları arttırırken, teknoloji alanında da önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Kurumların verimliliğini arttırmaya yönelik politikalar da uygulamaya başlamıştır. Devletin ekonomideki faaliyetlerinin arttığı da gözlemlenmektedir.
2009-2019	xx		
1978-1989	xx		Reformun ilk günlerinden KD politikaları Çin'de lokalleştirilerek uygulanmaya başlanmıştır. Örnek: İhracat odaklı

² xxx=tüm politikaları uygulandı/çok etkiledi; xx=kısmen uygulandı/kısmen etkiledi, x=çok az bir kısmı veya hiç uygulanmadı/az etkiledi veya hiç etkilemedi.

1989-1999	xx	Kalkınmacı Devlet	büyüme, devletin ekonomi ve finanstaki rolü, Weber bürokrasisi, stratejik sanayi politika geliştirme. Bu ekonomi politikalarının 1978'den 2008 yılında kadar uygulandığını görmekteyiz. 2009 sonrası Çin dış ticarete fazla bağlı olmayıp, iç talebi canlandırmaya ve hizmet sektörünü geliştirmeye yönelik politikalar izlemeye başlamıştır.
2000-2009	xx		
2009-2019	x		

Kaynak: (Yazarın kendi çalışması 2019)

Kaynakça

- Baek, Seung-Wook. 2005. "Does China follow "the East Asian development model"?" Journal of Contemporary Asia 35.4 : 485-498. DOI: 10.1080/00472330580000281
- Beeson, Mark. 2004. "The rise and fall (?) of the developmental state: The vicissitudes and implications of East Asian interventionism." Developmental states: relevancy, redundancy or reconfiguration : 1-12. ISBN-10: 1594541434
- Beeson, Mark. 2009. "Developmental states in East Asia: a comparison of the Japanese and Chinese experiences." Asian Perspective 33.2 : 5-39. DOI: 10.1353/apr.2009.0016
- Bell, Daniel. 2018. "China's political meritocracy versus Western democracy" The Economist. 12 Haziran 2018. <https://www.economist.com/open-future/2018/06/12/chinas-political-meritocracy-versus-western-democracy>
- Birdsall, Nancy, ve Francis Fukuyama. 2011. "The Post-Washington Consensus." Foreign Affairs. <https://cpb-us-e2.wpmucdn.com/sites.uci.edu/dist/b/1981/files/2014/12/The-Post-Washington-Consensus-Foreign-Affairs.pdf>
- Breslin, Shaun. 2011. "The 'China model' and the global crisis: from Friedrich List to a Chinese mode of governance?." International Affairs 87.6: 1323-1343. DOI: 10.1111/j.1468-2346.2011.01039.x
- Brown, Michael, ve Pavneet Singh. 2018. "China's Technology Transfer Strategy." Defense Innovation Unit Experimental: 3. [https://admin.govexec.com/media/diux_chinatechnologytransferstudy_jan_2018_\(1\).pdf](https://admin.govexec.com/media/diux_chinatechnologytransferstudy_jan_2018_(1).pdf)
- Chunmei, Wang, ve Lin Zhaolan. 2010. "Environmental policies in China over the past 10 years: progress, problems and prospects." Procedia Environmental Sciences 2: 1701-1712. DOI: 10.1016/j.proenv.2010.10.181
- Dünya Bankası. 2019. "Doing Business 2020: China's Strong Reform Agenda Places it in the Top 10 Improver List for the Second Consecutive Year." 24 Ekim 2019. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2019/10/24/doing-business-2020-chinas-strong-reform-agenda-places-it-in-the-top-10-improver-list-for-the-second-consecutive-year>
- Dünya Bankası. 2019. "GINI index (World Bank estimate) – China." Erişim: 20.11.2019. <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?end=2015&locations=CN&start=1990&view=chart>
- Dünya Bankası. 2019. "Research and development expenditure (% of GDP) – China." Erişim: 10.12.2019. <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS?end=2017&locations=CN&start=2000>
- Dünya Bankası. 2020. "Life expectancy at birth, total years China." Erişim: 05.12.2020. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN?locations=CN>
- Dünya Bankası. 2021. "China Trade Statistics, World Integrated Trade Solutions." Erişim: 05.01.2021 <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/CHN>

- Dünya Bankası. 2021. "Foreign Direct Investment, Net Inflows (% of GDP)." Erişim: 10.01.2021
<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=CN>
- Ferchen, Matt. 2013. "Whose China model is it anyway? The contentious search for consensus." *Review of International Political Economy* 20.2: 390-420. DOI: 10.1080/09692290.2012.660184
- Fine, Ben, Jyoti Saraswati, ve Daniela Tavasac. 2013. *Beyond the developmental state: Industrial policy into the 21st century*. Pluto. ISBN: 9780745331669
- Fortune. 2019. "Fortune Global 500." Erişim: 10.12.2019
<https://fortune.com/global500/2019/search/?hqcountry=China>
- Garnaut, Ross, Ligang Song, ve Cai Fang, der. 2018. *China's 40 years of reform and development: 1978–2018*. ANU Press. DOI: 10.22459/CYRD.07.2018
- Garnaut, Ross, Ligang Song, ve Cai Fang. 2013. *China: A new model for growth and development*. ANU Press. DOI: 10.22459/CNMGD.07.2013
- Grice, Andrew. 2009. "Financial crisis 'caused by white men with blue eyes'" *The Independent*. 27 Mart 2009. <https://www.independent.co.uk/news/world/politics/financial-crisis-caused-by-white-men-with-blue-eyes-1655354.html>
- Gupta, Kulwant Rai, der. 2008. *Special economic zones: issues, laws and procedures*. Vol. 2. Atlantic Publishers & Dist. ISBN-10: 8126908858
- Haggard, Stephan. 2018. *Developmental states*. Cambridge University Press. DOI: 10.1017/9781108552738
- Hayami, Yujiro. 2003. "From the Washington consensus to the post-Washington consensus: Retrospect and prospect." *Asian Development Review* 20.2: 40-65. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.177.3477&rep=rep1&type=pdf>
- Heilmann, Sebastian, ve Lea Shih. 2013. "The rise of industrial policy in China, 1978-2012." *Harvard-Yenching Institute Working Paper Series* 17.7: 1-24. http://chinapolitik.org/files/no_100.pdf
- Hsu, Sara. 2016. "China Is Finally Improving Property Rights Protections" *Forbes*. 30 Kasım 2016. <https://www.forbes.com/sites/sarahsu/2016/11/30/china-improving-property-rights-protections/#7a96b6436e5c>
- Huang, Yasheng. 2010. "Debating China's economic growth: The Beijing consensus or the Washington consensus." *Academy of Management Perspectives* 24.2: 31-47. DOI: 10.5465/amp.24.2.31
- Huang, Yasheng. 2011. "Rethinking the Beijing consensus." *Asia Policy* 11: 1-26. DOI: 10.1353/asp.2011.0001
- Ignatius, David. 2008. "We're all Chinese now." *The Denver Post*. 15 Ekim 2018. <https://www.denverpost.com/2008/10/15/were-are-all-chinese-now/>
- Jain-Chandra, Ms Sonali, Niny Khor, Rui Mano, Johanna Schauer, Mr Philippe Wingender, ve Juzhong Zhuang. 2018. "Inequality in China—trends, drivers and policy remedies." *International Monetary Fund*, 2018. https://www.elibrary.imf.org/doc/IMF001/25174-9781484357538/25174-9781484357538/Other_formats/Source_PDF/25174-9781484360972.pdf

- Johnson, Chalmers. 1999. "The developmental state: Odyssey of a concept." *The developmental state*: 32-60. https://www.darryljarvis.com/uploads/2/2/6/9/22690064/09.woocummingsmeredith_the_developmental_state_odyssey_of_a_concept.pdf
- Kennedy, Scott. 2010. "The myth of the Beijing Consensus." *Journal of Contemporary China* 19.65: 461-477. DOI: 10.1080/10670561003666087
- Keo, Bernard Z. "Crossing the River by Feeling the Stones Deng Xiaoping in the Making of Modern China." *Education About ASIA* 25.2 (2020). <https://www.asianstudies.org/wp-content/uploads/crossing-the-river-by-feeling-the-stones-deng-xiaoping-in-the-making-of-modern-china.pdf>
- Knoema. 2021. "China - Adult (15+) literacy rate." Erişim: 02.01.2021. <https://knoema.com/atlas/China/topics/Education/Literacy/Adult-literacy-rate>
- Kroeber, Arthur R. 2010. *China's Economy: What Everyone Needs to Know®*. Oxford University Press. ISBN: 9780190946487
- Krogstad, Erlend. 2007. "The Post-Washington Consensus: Brand New Agenda or Old Wine in a New Bottle?." *Challenge* 50.2: 67-85. DOI: 10.2753/0577-5132500205
- Kyung-Sup, Chang, Ben Fine, ve Linda Weiss, der. 2012. *Developmental politics in transition: The neoliberal era and beyond*. Springer. ISBN: 978-1-137-02830-3
- Lee, Keun, ve John A. Mathews. 2010. "From Washington consensus to best consensus for world development." *Asian-Pacific Economic Literature* 24.1: 86-103. DOI: 10.1111/j.1467-8411.2010.01251.x
- Lee, Keun, ve Wing Woo. 2001. "Business groups in China: compared with Korean chaebols." *The post-financial Crisis Challenges for Asian Industrialization*, Elsevier Sciences 721-747. https://www.researchgate.net/publication/288281156_Business_groups_in_China_compared_with_Korean_chaebols
- Li, Xin, Kjeld Erik Brødsgaard, ve Michael Jacobsen. 2010. "Redefining Beijing Consensus: ten economic principles." *China Economic Journal* 2.3: 297-311. DOI: 10.1080/17538960903529535
- Lin, Bo Qiang. 2003. "Economic growth, income inequality, and poverty reduction in People's Republic of China." *Asian development review* 20.2 : 105-124. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.177.1538&rep=rep1&type=pdf>
- McGregor, Richard. 2018. "Forget Texas, China came out when Deng tipped his hat to Japan" *South China Morning Post*. 1 Aralık 2018. <https://www.scmp.com/week-asia/opinion/article/2175446/forget-texas-china-came-out-when-deng-tipped-his-hat-japan>
- McKinnon, Ronald I. 2010. "China in Africa: the Washington consensus versus the Beijing consensus." *International Finance* 13.3: 495-506. DOI: 10.1111/j.1468-2362.2010.01270.x
- Naughton, Barry. 1993. "Deng Xiaoping: the economist." *The China Quarterly* 135: 491-514. DOI: 10.1017/S0305741000013886
- Normile, Dennis. 2018. "Surging R&D spending in China narrows gap with United States" *Science Mag.* 10 Ekim 2018 <https://www.sciencemag.org/news/2018/10/surging-rd-spending-china-narrows-gap-united-states>

- OECD. 2006. "ENVIRONMENTAL PERFORMANCE REVIEW OF CHINA." Erişim: 15.11.2019. <https://www.oecd.org/env/country-reviews/37657409.pdf>
- Öniş, Ziya, ve Fikret Şenses. 2005. "Rethinking the emerging post-Washington consensus." *Development and change* 36.2: 263-290. DOI: 10.1111/j.0012-155X.2005.00411.x
- Painter, Anthony. 2009. "The Washington consensus is dead". *The Guardian*. 10 Nisan 2009. <https://www.theguardian.com/commentisfree/cifamerica/2009/apr/09/obama-g20-nato-foreign-policy>
- Perotti, Enrico C., Laixiang Sun, ve Liang Zou. 1999. "State-owned versus township and village enterprises in China." *Comparative Economic Studies* 41.2-3: 151-179. DOI: 10.1057/ces.1999.11
- Qasem, Islam, Teun Van Dongen, ve Marjolein de Ridder. 2011. "The Beijing Consensus: An Alternative Approach to Development." *World Foresight Forum, Issue Brief. No. 2*. https://hcss.nl/sites/default/files/files/reports/WFF02_Issue_Brief_The_Beijing_Consensus_02.pdf
- Radice, Hugo. 2008. "The developmental state under global neoliberalism." *Third World Quarterly* 29.6: 1153-1174. DOI: 10.1080/01436590802201121
- Ralston, David A., vd. 2006. "Today's state-owned enterprises of China: are they dying dinosaurs or dynamic dynamos?." *Strategic Management Journal* 27.9: 825-843. DOI: 10.1002/smj.545
- Ramo, Joshua Cooper. 2004. "The Beijing Consensus" *The Foreign Policy Centre*. ISBN-10: 1903558352
- Rodrik, Dani. 2006. "Goodbye Washington consensus, hello Washington confusion? A review of the World Bank's economic growth in the 1990s: learning from a decade of reform." *Journal of Economic literature* 44.4: 973-987. DOI: 10.1257/jel.44.4.973
- Santander Trade Markets. 2021. "China: Foreign Investment." Erişim: 15.01.2021. <https://santandertrade.com/en/portal/establish-overseas/china/foreign-investment>
- Stiglitz, Joseph E. 1998. *More instruments and broader goals: moving toward the post-Washington consensus*. Helsinki: UNU/WIDER. <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/AL02-1998.pdf>
- Stiglitz, Joseph. 2004. "The post Washington Consensus." *The Initiative for Policy Dialogue*: 1-15. http://policydialogue.org/files/events/Stiglitz_Post_Washington_Consensus_Paper.pdf
- Swanson, Ana, Alexandra Stevenson ve Jeanna Smialek. 2019. "China's Currency Moves Escalate Trade War, Rattling Markets" *The New York Times*. 5 Ağustos 2019. <https://www.nytimes.com/2019/08/05/business/economy/us-china-yuan-renminbi-trump.html>
- Tan, Weizhen. 2019. "About half of China's loans to developing countries are 'hidden,' study finds" *CNBC*. 12 Temmuz 2019 <https://www.cnbc.com/2019/07/12/chinas-lending-to-other-countries-jumps-causing-hidden-debt.html>
- *The Economist*. 1997. "China adopts the chaebol." 5 Haziran 1997. <https://www.economist.com/business/1997/06/05/china-adopts-the-chaebol>

- Tisdell, Clem. 2009. "Economic reform and openness in China: China's development policies in the last 30 years." *Economic Analysis and Policy* 39.2: 271-294. DOI: 10.1016/S0313-5926(09)50021-5
- Vogel, Ezra F. 2011. *Deng Xiaoping and the transformation of China*. Vol. 10. Belknap Press of Harvard University Press. eISBN: 978-0-674-06283-2
- WIPO (World Intellectual Property Organization.) 2019. "World Intellectual Property Indicators: Filings for Patents, Trademarks, Industrial Designs Reach Record Heights in 2018". Erişim: 15.11.2019. 16 Ekim 2019. https://www.wipo.int/pressroom/en/articles/2019/article_0012.html
- Williamson, John. 2000. "What should the World Bank think about the Washington Consensus?." *The World Bank Research Observer* 15.2: 251-264. DOI: 10.1093/wbro/15.2.251
- Williamson, John. 2004. "The Washington Consensus as policy prescription for development." *Challenges in the 1990s: leading policy makers speak from experience*. 33-53.
- Williamson, John. 2012. "Is the "Beijing Consensus" now dominant?." *Asia Policy* 13: 1-16. <https://www.jstor.org/stable/24905162?seq=1>
- Yao, Yang. 2011. "Beijing Consensus or Washington Consensus: What Explains China's Economic Success?." *Development Outreach* 13.1: 26-31. DOI: 10.1596/1020-797X_13_1_26
- Zhiyong, Li. "17 A policy review on watershed protection and poverty alleviation by the Grain for Green Programme in China" *Food and Agriculture Organization of United Nations*. Erişim: 01.12.2019. <http://www.fao.org/3/ae537e/ae537e0j.htm>